

מידע על נשיון

גליון מס' 12 - דצמבר 2002

כל הזכויות שמורות
למרכז אדוה
ISSN 0792-7029

אמהות חד הוריות בישראל

ד"ר שלמה סבירסקי, פרופ' ורד קראוס, אתי קונור-אטיאס, ענת הרבס

המשפחה החד הורית היא דפוס משפחה שנעשה שינוי בדור האחרון. שינויים גוברת זו משקפת, מצד אחד, שינויים במעמדן של נשים בשוק העבודה, ומצד שני, שינויים בדפוסי ההתחברות הבין-זוגית.

בשלושת העשורים האחרונים עלתה רמת ההשכלה של נשים וגדל שיעור השתתפותן בכוח העבודה. בארצות האירופי, על כל 10 גברים שהשתתפו בכוח העבודה ב-1970, השתתפו 3 נשים בספרד ו-6 נשים בשוודיה, ואילו ב-1997 עלתה השתתפות הנשים ל-6 בספרד ול-9 בשוודיה (סבירסקי, קונור, סבירסקי ויחזקאל, 2001: לוח 1). שינויים אלה הגבירו את אפשרויות האוטונומיה והעצמאות של הנשים, וגרמו לירידה בערכם של הנישואים כמקור של ביטחון כלכלי לנשים.

במקביל נרשמו שינויים בדפוסי ההתחברות הבין-זוגית: גידול בשיעור הגירושין – בין השאר הודות ללגיטימציה הגוברת של הגירושין והגמשת הכללים המאפשרים אותם; גידול בשיעור הלידות מחוץ לנישואין, בד בבד עם ירידה בשיעור הלידות במסגרת הנישואין; וירידה במרכזיותו של מוסד הנישואין, כפי שהיא באה לידי ביטוי בירידה במספר הנישואים ובמספר הנישואים מחדש לאחר גירושין (Larsen, 1998).

תהליכים אלה הובילו לכך, שלצד הדפוס השגור של יחידה משפחתית ובה זוג הורים, גבר ואישה, השתרשו גם דפוסי אלטרנטיביים,

היסטוריה ומדיניות המשפחה החד הורית

משפחה חד הורית היא משפחה שבה הורה יחיד/ה מנהל/ת משק בית בנפרד, לעצמה/ו ולילדיה/ו (עד גיל 17), בלא שישתייך אליו באופן קבוע בן/ת זוג. עם הדפוס המשפחתי הזה נמנות משפחות של אלמן/ה עם ילדים, גרוש/ה עם ילדים, רווקה שהחליטה ללדת ולגדל את ילדיה בכוחות עצמה ומשפחות של הורים פרודים, שילדיהם חיים עם אחד ההורים.

בראש רוב המשפחות החד הוריות בישראל עומדות נשים: ב-2001 – 90.7% מהמשפחות החד הוריות שבהן הילד/ה הצעיר/ה ביותר היה מתחת לגיל 18 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [להלן הלמ"ס], שנתון סטטיסטי 2002: לוח 5.12; לגבי תקופות קודמות ר' גורדון ואליאב, 1992; כץ ובנדור, 1986; כץ ופרס, 1996). נתונים דומים התפרסמו גם לגבי ארצות המערב (Duncan and Edwards, 1997).

תוכן עניינים

היסטוריה ומדיניות תמונת מצב, 2000

1
13

עם זאת, בישראל היה גורם חשוב נוסף לגידול בשיעור המשפחות החד הוריות – הגעתן של משפחות חד הוריות רבות ממדינות חבר העמים ומאתיופיה. הלוח שבעמוד הבא מראה, כי הגידול המשמעותי ביותר בשיעור המשפחות החד הוריות נרשם בעשור של שנות ה-90, העשור שבמהלכו היגרו לישראל קרוב למיליון איש ואישה. בעשור זה גדל שיעור המשפחות החד הוריות מכ-5% (ב-1990) לכ-10% (ב-2001). המספר הגדול ביותר של משפחות חד הוריות הגיע ממדינות חבר העמים (סיקרון, 1998; Poskanzer, 1995; Ben-David, 1996). אך גם מאתיופיה הגיעו משפחות חד הוריות רבות. למעלה מרבע (28%) ממשקי-הבית של יהודים אתיופיים שהגיעו בשנות ה-80 במסגרת "מבצע משה", היו חד הוריים, ובראש מרביתם (84%) עמדו נשים (קניז'נסקי ואסטמן ושות' אצל: וייל, 1991: 22). שלא כמו במקרה של העולים ממדינות חבר העמים, שהגיעו מחברה שבה משפחות חד הוריות היו תופעה נפוצה, הרי שבמקרה של העולים מאתיופיה, ריבוי המשפחות החד הוריות קשור ככל הנראה לתלאות המעבר לישראל (וייל, 1991: 44; שוורצמן, 1999: 26; בניטה, נועם ולוי, 1994: 7; קינג ואפרתי, 2002: II).

הגידול בשיעור המשפחות החד הוריות לווה בשינוי במאפייניהן של משפחות אלה: בשנות ה-70 המוקדמות, מרבית האמהות החד הוריות (58.5%) היו אלמנות (רוטר וקרן-יער, 1974: לוח ב'), בעוד שבתחילת שנות ה-2000, בראש רוב המשפחות החד הוריות (54.8%) עמדו גרושות (הלמ"ס, שנתון סטטיסטי 2002: לוח 5.12).³

ישראל אינה ייחודית: בכל ארצות העולם המערבי, ללא יוצא מן הכלל, שיעור האלמנות בקרב האמהות החד הוריות ירד, בעוד ששיעורן של הגרושות, הרווקות והפרודות עלה (Duncan and Edwards, 1997).

ובהם הדפוס של יחידה משפחתית ובה הורה אחד. בתוך דפוס זה, התצורה הנפוצה ביותר היא, כאמור, זאת שבה ההורה היחיד הוא אישה. עם זאת יש לומר כי המשפחה הדו הורית היא עדיין הדפוס המשפחתי הדומיננטי.

הגידול בשיעור המשפחות החד הוריות, במערב ובישראל

המשפחה החד הורית הפכה לתופעה שכיחה בשלושת העשורים האחרונים של המאה העשרים, במיוחד בארצות המערב (Mulroy, 1995, פרק 2; Duncan and Edwards, 1997; Larsen, 1998; Kiernan, 1998; Land and Lewis, 1998). בארצות הברית הן היוו במחצית השנייה של שנות ה-90 25% מכלל המשפחות, בבריטניה 19%, באוסטרליה 18%, בגרמניה 17%, בשוודיה 16% ובצרפת 13% (Duncan and Edwards, 1997).

לוח 1. שיעור המשפחות החד הוריות שבראשן נשים, מתוך כלל המשפחות עם ילדים, ארצות נבחרות, שנים שונות לפי סדר עולה בטור השלישי

ישראל	4.5%	(1975)	9.9%	(2001)
אירלנד	7.1%	(1981)	10.7%	(1991)
צרפת	9.0%	(1968)	13.0%	(1990)
שוודיה	א.נ.		16.0%	(1990)
גרמניה	15.3%	*(1990)	17.2%	(1994)
קנדה	8.0%	(1961)	18.0%	(1991)
אוסטרליה	9.0%	(1975)	18.0%	(1994)
בריטניה	7.0%	(1971)	19.0%	(1991)
ארצות הברית	11.0%	(1970)	25.0%	(1994)

הערה: הנתון לגרמניה – לאחר איחוד שתי הגרמניות. מקורות: הנתונים קובצו מתוך המאמרים על כל אחת מן הארצות בתוך Duncan and Edwards, 1997. הנתונים עבור ישראל – ר' לוח 2 להלן. הנתונים עבור קנדה מתוך www.welfarewatch.toronto.on.ca/wrkfrw/singlemo

גם בישראל נרשמה בשלושת העשורים האחרונים עלייה משמעותית בשיעור המשפחות החד הוריות: מכ-4% בשנות ה-70 ל-8.6% ב-1995 ול-9.9% ב-2001 (ר' לוח 2 להלן).

עלייה זו נובעת מתהליכים דומים לאלה שהתרחשו בארצות המערב, ובהם עלייה בשיעור הגירושין¹ וגידול בשיעור הלידות מחוץ לנישואין². בישראל, כמו בארצות המערב, נרשם גם גידול בהיקף ההשכלה בקרב נשים ובהיקף ההשתתפות של נשים בכוח העבודה: ב-1970 היה שיעור ההשתתפות של נשים 40% מזה של הגברים, ואילו ב-1997 – 70% ממנו (סבירסקי, קונור, סבירסקי ויחזקאל, 2001: לוח 1).

1 על הגידול במספרם ובשיעורם של המתגרשים מתוך הנישאים ר' פרס וכץ, 1991, והלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2002, לוח 3.3.
2 לנתונים על עלייה במספר הרווקות שקיבלו דמי לידה, ר' אליאב, 2001: 38; לנתונים על העלייה בשיעור האמהות הרווקות ר' הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.
3 את תחילת ההתייחסות לאמהות חד הוריות שאינן אלמנות ניתן כבר בחוק המזונות מ-1972. החוק קובע כי אישה זכאית לדמי מזונות, אם יש בידיה פסק דין לדמי מזונות ואם אינה נוקטת, או הפסיקה לנקוט, הליכים לביצוע פסק הדין. המוסד לביטוח לאומי משלם לאישה את דמי המזונות המגיעים לה על פי פסק הדין או את דמי המזונות שנקבעו בתקנות, הנמוך מבין השניים.

הלוח שלהלן מציג את הגידול במספרן ובשיעורן של המשפחות החד הוריות בישראל, מ-1975 ועד 2001.

לוח 2. משפחות שבראשן נשים, גיל הילד הצעיר עד גיל 17, כלל המשפחות ומשפחות חד הוריות, 2001-1975

במספרים מוחלטים ובאחוזים

שנה	משפחות בישראל	משפחות חד הוריות שבראשן נשים	משפחות חד הוריות שבראשן נשים כ- % מכלל המשפחות
1975	486,400	22,100	4.5%
1976	498,800	22,000	4.4%
1977	515,500	23,600	4.6%
1978	531,100	21,600	4.0%
1979	548,900	21,900	4.0%
1980	563,700	23,800	4.2%
1981	579,000	25,900	4.5%
1982	586,600	27,600	4.7%
1984	617,000	30,000	4.9%
1985	629,600	30,600	4.9%
1986	619,400	30,400	4.9%
1987	623,600	30,300	4.9%
1988	626,600	30,800	4.9%
1989	639,600	32,800	5.1%
1990	668,200	34,600	5.2%
1991	712,700	40,300	5.7%
1992	741,300	45,300	6.1%
1993	762,500	48,700	6.4%
1994	772,600	53,300	6.9%
1995	797,400	68,300	8.6%
1996	807,700	71,500	8.9%
1997	824,900	71,900	8.7%
1998	819,300	74,000	9.0%
1999	832,600	77,000	9.2%
2000	856,900	80,600	9.4%
2001	873,400	86,300	9.9%

מגורים משותפים

בארצות המערב, הדיון בסוגיית החד הורות משלב בתוכו דיון במגורים משותפים. אמהות חד הוריות רבות מתגוררות עם גבר, כאשר השיעורים משתנים מארץ לארץ. במקרים רבים, הנשים והגברים המתגוררים כך מהווים, למעשה, זוג לכל דבר. מובן ששיתוף זה משפיע על יכולת הקיום של האם וילדיה (ר', לדוגמא, Kiernan, Land and Lewis, 1998: 40; Bjornberg, 1997: 242; Cohen, 2002). בישראל, אין נתונים על מגורים משותפים.

ראוי לציין עוד כי בישראל, אמצעי האכיפה שמפעיל המוסד לביטוח לאומי מקשים על מגורים משותפים: דיווח של פקחי המוסד על התגוררותו של גבר יחד עם האם החד הורית מוביל לשלילת הקצבאות וההטבות הנלוות אליהן.

נושא זה ראוי לבחינה מחדש, לאור העובדה שהתגוררות משותפת עם גבר עובד, עשויה להגדיל את יכולתה של האם לקיים את עצמה ואת ילדיה בכבוד.

הערות:

- עד שנת 1996 הנתונים מתייחסים למשקי בית ולא למשפחות; החל מ-1997 הנתונים הם על משפחות (בכלל זה גם על משפחות חד הוריות).
- משק בית מוגדר כקבוצת אנשים הגרים יחד בדירה באופן קבוע רוב ימי השבוע ויש להם תקציב הוצאות משותף למזון. משק בית יכול לכלול יותר ממשפחה אחת (למ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2002: פרק 5).
- הלמ"ס לא פירסם נתון עבור 1983.
- טור משפחות בישראל כולל: (א) זוגות עם ילדים כאשר הילד הצעיר הוא עד גיל 17, המתגוררים במשק בית שיכול להיות מורכב ממשפחה אחת או יותר.
- הורה יחיד עם ילדים עד גיל 17 המתגוררים במשק בית שיכול להיות מורכב ממשפחה אחת או יותר.
- עד 1985 הנתונים עבור משקי בית עם ילדים עד גיל 17, לא כללו את המתגוררים במוסדות וביישובי הבדואים בדרום.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.

שאלת ההכרה החברתית ויכולת הקיום העצמאית

חשוב לציין שאנו נשתמש כאן בהגדרות שונות מאלו המקובלות בדיונים כלכליים-חברתיים. ההגדרה המקובלת של "עבודה" מתעלמת מחלק גדול של הפעילות שנשים מבצעות במהלך היממה: פעילות הטיפול במשק הבית, בילדים ובקשישים במשפחה. בעוד שהעבודה המתבצעת במה שקרוי "שוק העבודה", דהיינו, מחוץ לבית, נעשית תמורת שכר, הרי שעבודת הטיפול הנעשית בתוך הבית אינה מוכרת בתור "עבודה", אינה מתוגמלת בשכר ואינה מחושבת כחלק מן הפעילות הכלכלית (Elson, 2002; Folbre, 1995; Ironmonger, 1996; גרוס וסבירסקי ב., 2003; סבירסקי ב., 2002). כאמור, אנו נתייחס אל עבודת הטיפול כאל "עבודה", ועל כן האבחנה שתשמש אותנו להלן במסמך זה תהיה לא בין "עבודה בשוק העבודה" ובין "מלאכת הטיפול", אלא האבחנה בין עבודה בשכר ועבודה שאינה בשכר.

נדון תחילה בעבודה בשכר. שוק העבודה מחולק, כידוע, לא רק על בסיס מעמדי, דתי ו/או לאומי, אלא גם על בסיס מגדרי. גברים מאיישים בשוק העבודה את העמדות המוגדרות כחשובות ביותר; בנוסף, הם מקבלים תגמול גבוה מזה של נשים, גם כאשר נשים ממלאות תפקידים דומים לאלה שלהם. המשא ומתן שהתנהל באופן היסטורי בחברות המתועשות על מרכיבי השכר ועל גובהו – משא ומתן שהיה כרוך בהקמתם של איגודים מקצועיים ושל מפלגות פועלים, וכן בעימות מתמשך בין פועלים, מצד אחד, ובין מעסיקים ומוסדות המדינה מצד שני, התמקד בדרך כלל בשכרו של הגבר. זאת, מכיוון שהגבר נתפס, בעבר כמו גם בהווה, כמפרנס העיקרי. ומכיוון ששכר הגבר נתפס כשכר העיקרי, ולעתים אף היחיד, הרי שהמשא ומתן נסוב על קביעתו של שכר ברמה אשר "תספיק" לקיומה של היחידה המשפחתית כולה. שכרן של נשים – הן נשות הפועלים, שנטלו חלק בקווי הייצור של המהפכה התעשייתית והן נשות המעמד הבינוני העירוני, שפנו לשוק העבודה בעיקר במאה ה-20 – נתפס כ"משכורת שנייה", דהיינו, כתוספת לשכר של הגבר, ועל כן לא היה בו בעבר, ואין בו גם כיום, כדי לאפשר קיום עצמאי של יחידה משפחתית (Kraus, 2002). כיוון שכך, משפחה שבראשה אישה היא מבחינה סטטיסטית משפחה שהכנסתה נמוכה, הן בהשוואה למשפחה דו הורית שבראשה גבר והן בהשוואה למשפחה חד הורית שבראשה גבר.

אם אנו בוחנים את יכולת הקיום העצמאית של משפחה חד הורית שבראשה אישה, הרי שבכל הנוגע לשכר, השינוי העיקרי הנדרש הוא מהפכה בנורמות חברתיות המכוננות שכר שונה לגבר ולאישה, ובמילים אחרות, מהפכה שתוביל לשוויון בשכר. מבחינה זו, יעדה של המדיניות הציבורית, אם של מוסדות המדינה ואם של ארגונים אזרחיים וגופים לא ממשלתיים, צריך להיות העלאת השכר של נשים למדרגה שווה לזו של גברים.

התופעה של משפחות חד הוריות שבראשן אישה מעוררת שתי שאלות מרכזיות:

האחת, שאלה של הכרה חברתית. שאלת ההכרה החברתית היא בעלת משמעות עבור כל התצורות של חד הורות, כולל המשפחה שבראשה אלמנה – דפוס מוכר מימים-ימימה, והמשפחה שבראשה גרושה – דפוס שהפך נפוץ בעשורים האחרונים, אך עדיין רחוק מלהיחשב כנורמטיבי (Katz, 1998; לניתוח עדכני של המצב בקנדה, ר' Bala and Jaremkow Bromwich, 2002). אך נראה כי שאלת ההכרה היא משמעותית במיוחד בכל הנוגע למשפחות שבראשן אישה שבחרה בדפוס של חד הורות – אם שהיא רווקה, או פרודה, או גרושה שאינה נישאת מחדש.

השאלה השנייה נוגעת ליכולת הקיום העצמאית: משפחה שבה הורה אחד, גם אם הוא/היא עובד/ת, רבים סיכוייה להיות בעלת הכנסה נמוכה מזו של משפחה שבה שני הורים עובדים; דבר זה נכון במיוחד לגבי משפחות חד הוריות שבראשן נשים, שכן שכרן של נשים נמוך, בממוצע, משכרם של גברים.

מסמך זה מתמקד בשאלה השנייה, שאלת יכולת הקיום העצמאית. אך תחילה מן הראוי להתייחס בקצרה לשאלת ההכרה החברתית. למרות הלגיטימציה הציבורית הגוברת למשפחה החד הורית, דפוס משפחה זה הוא עדיין תופעה הרחוקה מהכרה כדפוס נורמטיבי. בישראל, כמו בשאר מדינות תבל, הדגם הנורמטיבי הוא עדיין דגם המשפחה הדו הורית, ובעיקר, דגם המשפחה הפטריארכלית – משפחה דו הורית שבה הגבר נתפס כראש המשפחה וכמפרנס העיקרי. דגם זה מעוגן בנורמות חברתיות ובחוקי מדינה המסדירים דפוסי התחברות בין-זוגית ובהם נישואין, הולדה, הורות, ירושה, מיסוי, ביטחון סוציאלי וכיו"ב.

יש לציין בהקשר זה, כי החוק ובתי המשפט בישראל מכירים במשפחה החד הורית כמשפחה לכל דבר רק במספר תחומים. כך, למשל, משפחה חד הורית אינה מוכרת כזכאית לאימוץ של ילד/ה מישראל – לכך נדרש עדיין זוג – אך היא כן מוכרת לצורך אימוץ מחו"ל; למעשה, רוב האימוצים מחו"ל נעשים כיום על ידי רווקות או גרושות. כמו כן, משפחה המבקשת להוליד ילד באמצעות אם פונדקאית חייבת להיות משפחה של גבר ואישה. לעומת זאת, בכל הנוגע להפריה מלאכותית, החוק אינו מזכיר כלל אמהות חד הוריות, ומכאן שאינו מטיל עליהן מגבלה בתחום זה (עו"ד אידית טיטונוביץ', מנהלת הייעוץ המשפטי בנעמת תל אביב, 7.11.2002).

כאמור, מסמך זה מתמקד ביכולת הקיום של התא המשפחתי. בעניין זה, תעסוקה ושכר הם הסוגיות המרכזיות.

המשתתפים בשוק העבודה. בעוד שבמודל הליברלי, מעוטי הרווחה הם מעוטי ההכנסה, הרי במודל הקורפורטיסטי, מעוטי הרווחה הם ממעטי ההשתתפות בשוק העבודה. המודל הסוציאלי-דמוקרטי, שהוא האוניברסליסטי מבין השלושה, מבוסס על עקרון האזרחות ולא דווקא על עקרון ההשתתפות בשוק העבודה: גם מי שאינם שותפים לשוק העבודה נתפסים כזכאים לביטחון סוציאלי ולשירותים חברתיים ברמה שווה לכל האחרים. יש הסכמה על מיסוי גבוה, מתוך הנחה שהמסים ישמשו ביד המדינה להענקת ביטחון סוציאלי נדיב ושירותים חברתיים אוניברסליים.

הסיווג של אספינג-אנדרסן הוליד ביקורות של חוקרות פמיניסטיות, שטענו כי הוא לא ייחס משקל מספיק לחלוקת העבודה המיגדרית ולשאלת העבודה שאינה בשכר (O'Connor, 1993; Orloff, 1993; Sainsbury, 1994; Lewis, 1997). הוא גם הוליד סיווגים אלטרנטיביים, שביסודם ההנחה כי מדיניות הרווחה צריכה להיבחן, בין השאר, על פי המידה שבה היא מאפשרת קיום עצמאי של נשים, ובהקשר של עבודה זו, בעיקר של נשים העומדות לבדן בראש משפחות (Millar, 1996; Gornick, Meyers and Ross, 1998; Larsen, 1998).

מעבר להתדיינות האקדמית סביב הסיווגים השונים, התמונה העולה ממרבית המחקרים ההשוואתיים היא אחידה למדי: בחינת רמת החיים של משפחות חד הוריות אינה יכולה להצטמצם לתחום השכר בלבד, אם משום הפרשי השכר הגבוהים בין נשים לגברים ואם משום שגם שוויון בשכר אין בו כדי לתת מענה מלא לשאלת העבודה שאינה בשכר. כיוון שכך, בחינה השוואתית של רמת החיים צריכה להביא בחשבון גם את הסיוע הניתן במסגרת רשת הביטחון הסוציאלי המדינתית. הממצאים המדווחים במחקרים השונים מעלים, כי יכולת הקיום של משפחות חד הוריות משופרת יותר בארצות שבהן יש רשת ביטחון סוציאלי נדיבה, ומדיניות פעילה של סיוע וגיבוי לנשים עובדות. לעומת זאת, בארצות שבהן רשת הביטחון הסוציאלי נדיבה פחות והתמיכה באמהות עובדות מצומצמת, חלק ניכר מן האמהות החד הוריות נקלע לעוני (Christopher, England, Smeeding and Phillips, 2002: 223). בשוודיה, שהיא הדוגמה הבולטת לקבוצת הארצות הראשונה, שיעור העוני בקרב אמהות חד הוריות עומד על 5%; לעומת זאת, בארצות הברית, שהיא הדוגמה הבולטת לקבוצת הארצות השנייה, השיעור המקביל הוא 47% (שם: 229). הלקח העיקרי העולה מהשוואה זו הוא שעוני איננו גורל: מדיניות חברתית ראויה לשמה יכולה למנוע אותו (שם: 231).

בישראל, השאלות הנוגעות למעמדן של נשים במדינת הרווחה בכלל, ולמשפחות החד הוריות בפרט, לא זכו לעניין מחקרי דומה לזה שנתגלה בארצות אחרות. למיטב ידיעתנו, המחקרים שנכתבו התמקדו לרוב בקשיים הכלכליים, החברתיים והרגשיים עימם מתמודדות משפחות חד הוריות וילדיהן (רוטר וקרן-יער, 1974; אלבק, 1983; כץ ובנדור, 1986; פסטרנק ופרס, 1986; פרס ווינר-

אולם בכך אין די כדי לאפשר קיום עצמאי למשפחות חד הוריות שבראשן נשים. שכן, לצד העבודה בשכר, נשים נושאות בדרך כלל גם בנטל העבודה שאינה בשכר – עבודת הטיפול במשק הבית, בילדים ובקשישים. כיוון שעבודת הטיפול כוללת מרכיבים רבים שלא ניתן לזנחם או לדחותם, היא גם מעצבת את הזדמנויותיה של האישה לעבוד תמורת שכר – להכנס לשוק העבודה, לפתח קריירה וכיו"ב (Christopher, England, Smeeding and Phillips, 2002: 221).

אם נתרגם את המשמעויות של הקשר הגורדי בין עבודה בשכר ועבודה שאינה בשכר, נמצא, אם כן, כי מנקודת הראות של יכולת הקיום העצמאית של משפחות חד הוריות שבראשן נשים, לא די בשינוי מהפכני בתחום השכר, אלא שיש לשנות גם את חלוקת העבודה המיגדרית בתחום העבודה שאינה בשכר, עבודת הטיפול.

שינוי זה יכול ללבוש שתי צורות עיקריות: האחת, חלוקת עבודה בין-מיגדרית שוויונית, שלפיה הגבר ייטול חלק שווה בטיפול במשק הבית, בילדים ובקשישים; השנייה, מימון ציבורי (ממשלתי ו/או עסקי) של פעולות טיפול שיבוצעו על ידי גופים לא משפחתיים: למשל, מעונות יום לילדים, שירותי קניות, בישול, או כביסה וניקיון. שני שינויים נדרשים אלה אינם מוציאים, כמובן, זה את זה, אלא משלימים האחד את השני.

דפוסים של מדיניות ציבורית: מבט השוואתי

בשני העשורים האחרונים, בד בבד עם הגידול במספר המשפחות החד הוריות ועם התגברות הניסיונות לגבש מדיניות ציבורית הממוקדת בהן, גבר גם העיסוק האקדמי בנושא. עבור החוקרים, ובעיקר החוקרות, של המדיניות החברתית, הפכו האמהות החד הוריות למעין "מקרה מבחן" של שאלת יכולתן של נשים באשר הן להתקיים באופן עצמאי, בלא הידרדרות לשוליות, עוני וסטיגמה (Larsen, 1998: 1; Duncan and Edwards, 1997: 1).

חלק ניכר מן המחקרים בנושא אמהות חד הוריות התמקד בבחינה השוואתית של מדיניות חברתית. התמקדות זו היא בעיקרה תולדה של הסיווג שהציע הסוציולוג אספינג-אנדרסן עבור מדינות רווחה בעולם המערבי. אספינג-אנדרסן הבחין בין שלושה מודלים עיקריים של "מדינת רווחה": הליברלי, הסוציאלי-דמוקרטי והקורפורטיסטי-מדינתי (Esping-Andersen, 1990: 29-26). המודל הליברלי מבוסס על רשת של ביטחון סוציאלי מינימאלי, המופעלת על ידי המדינה תוך התניה של כל סיוע במבחני הכנסה; שירותי החינוך והבריאות ניתנים על בסיס תמהיל של מימון ציבורי ופרטי; ורמת המיסוי היא נמוכה, שכן ההנחה היא שמשקי-הבית, ולא המדינה, הם האחראים הראשיים להבטחת ביטחון סוציאלי ולרכישת שירותים חברתיים (Esping-Andersen, 1998). המודל הקורפורטיסטי-מדינתי מבוסס על רשת של ביטחון סוציאלי שהיא נדיבה בעיקר כלפי אלה

והעובדות בעלי השכר הנמוך: שיעור השכירים ששכרם מעבודה העמיד אותם בקו העוני או מתחתיו גדל מ-21% ב-1989 ל-33.7% ב-2000 (המוסד לביטוח לאומי, סקירה שנתית, שנים שונות).

המדינה, שלרשותה עומדים כלים שונים להגן על העובדים/ות, לא פעלה באופן נמרץ לבליתת המגמות הללו. למעשה, המדינה עצמה שיחקה תפקיד מוביל בתהליך הקרוי בידי כלכלנים "הגמשת שכר", במיוחד לאחר שאימצה באופן רשמי מדיניות מקרו-כלכלית ניאו-ליברלית, במסגרת מדיניות החירום לייצוב המשק בשנת 1985. הממשלה הפריטה חברות ממשלתיות (יוסטמן, אצל בן בסט, 2002), העסיקה עובדים/ות באמצעות חברות כוח אדם (אחדות, סולה ואיינבך, 1998), ניהלה מדיניות שכר שמטרתה המוצהרת היא שחיקת השכר (משרד האוצר, הצעת התקציב, שנים שונות), ונמנעה מאכיפה של חוקי מגן, כשדוגמה בולטת לכך הוא חוק שכר מינימום (עפרוני, 1994; אקשטיין, 1998).

בנסיבות שכאלה, מסלול שיפור השכר, כדרך המלך להגברת יכולת הקיום העצמאי של המשפחות החד הוריות שבראשן אישה, מעולם לא הפך לאלטרנטיבה של ממש. אך יש לומר כי אין כל ביטחון בכך שבהינתן נסיבות היסטוריות שונות, היו ההסתדרות, או מוסדות המדינה, מציבים את העלאת שכרן של נשים בראש סדר היום שלהם. ספק אם גם החקיקה בתחום זה, ובראשה חוק שכר שווה לעובדת ולעובד, התשנ"ו – 1996, יש בה כדי לשנות את המצב מיסודו (ר' בן-ישראל, 1997).

הרצון לשפר את יכולת הקיום העצמאית של המשפחות החד הוריות לא הוביל, אם כן, למאמץ לשפר את שכרן – ואת שכר הנשים בכלל. המאמצים התמקדו בהשגת סיוע מורחב במסגרת רשת הביטחון הסוציאלי. מאמצים אלה הובלו על ידי ארגוני הנשים בישראל, ובראשן נעמת. נעמת היא אמנם גוף הסתדרותי, ולכאורה ניתן היה לצפות כי תבחר לקדם את עניינין של האמהות החד הוריות באמצעות שיפור מעמדן בשוק העבודה, אלא שהיא בחרה, כאמור, להתמקד ברשת הביטחון הסוציאלי.

במחצית השנייה של שנות ה-80 כבר הייתה בישראל רשת ביטחון סוציאלי מפותחת למדי. הרשת, שבשנות ה-50 וה-60 הייתה עוד בסיסית למדי, כללה עתה קצבת זקנה, דמי אבטלה וקצבת ילדים (דורון וקרמר, 1992). ב-1980 הגיעה רשת הביטחון הסוציאלי לבשלות, עם חקיקת חוק הבטחת הכנסה, שהגדיר לראשונה זכות חוקית לקבלת סיוע מן המדינה במצבי מצוקה מוגדרים. קודם לכן לא הייתה בישראל מערכת מעוגנת-חקיקה של סיוע לנזקקים. בשלושה וחצי העשורים הראשונים לקיומה, המדינה פעלה באמצעות משרד הסעד, שהעניק סיוע לנזקקים – "הסעד" – ללא קריטריונים מוסדרים, ותוך תלות רבה בעובדים הסוציאליים, מצד אחד, ובמצבה הכספי של הרשות המקומית, מצד שני. החוק החדש הפך את "הסעד" לקצבה ככל הקצבאות של המוסד לביטוח לאומי, שאינה תלויה עוד

פריטש, 1986; קריסטל, 1991), או בתיאור השינויים במבנה המשפחה הגרעינית (פרס וכץ, 1991; 1996). מחקר אחר עסק בשאלת הלגיטימציה של משפחות חד הוריות (Katz, 1998). היעדר מחקרי זה בולט במיוחד על רקע העובדה שבשנים האחרונות, האמהות החד הוריות עומדות במרכזו של דיון ציבורי רחב, סביב ניסיונותיה של הממשלה לקצץ בקצבאות הבטחת הכנסה ולהמריץ את מקבלי הקצבה לצאת לשוק העבודה; אמהות חד הוריות הן הקבוצה הבולטת ביותר בקרב מקבלי קצבת הבטחת הכנסה שהם בגיל העבודה, והן גם החשופות ביותר לכל שינוי במדיניות הממשלה.

יש לציין בהקשר זה כי בין המחקרים המעטים הקיימים על אמהות חד הוריות, בולטים אלה שנעשו במוסד לביטוח לאומי, האחראי על תשלום קצבאות הבטחת הכנסה; דו"חות אלה מדגישים את ממדי העוני בקרב קבוצה זו (רוטר וקרן-יער, 1974; קריסטל, 1991; גורדון ואליאב, 1992).

התגבשותה של המדיניות בישראל

המדיניות הציבורית בסוגיית המשפחות החד הוריות התגבשה בשני העשורים האחרונים, במקביל לגידול בשכיחותן של משפחות אלה. תקופה זו התאפיינה בלחצים כבדים להוריד את שכר העובדות והעובדים בישראל. כיוון שכך, אין זה מפליא שהתפשטות התופעה של משפחות חד הוריות לא לוותה במאמץ ציבורי לשפר את יכולת הקיום שלהן באמצעות שינוי מערכת השכר בישראל. במקום זאת, המאמצים לסייע למשפחות אלה התמקדו בניצול האפשרויות הגלומות ברשת הביטחון הסוציאלי. רשת ביטחון זו אכן העניקה בשנות ה-90 סיוע נדיב למשפחות החד הוריות, אלא שנדיבות זו החזיקה מעמד עשור אחד בלבד. תקציב המדינה לשנת 2003 כולל פגיעות חמורות בסיוע למשפחות חד הוריות, המאיימות לערער את יכולת הקיום שלהן.

כאמור, שנות ה-80 וה-90 היו תקופה של שחיקה בכוחם ובשכרם של רבים מן העובדים והעובדות השכירים בישראל. בתקופה זו נרשמה ירידה יחסית בשכרם של העובדים והעובדות בעיסוקים שאינם דורשים השכלה (מעלם ופריש, 1999; קלינוב, 1999); פיצול גובר של שוק העבודה בין קבוצות שונות, מקומיות ולא מקומיות (ובהן עובדים פלסטיניים ומהגרי עבודה מרחבי העולם) (Semyonov and Lewin-Epstein, 1987; קמפ ורייכמן, 2003); ונסיגה בכוחה של ההסתדרות הכללית (Cohen, Haberfeld, Mundlak and Saporta, 2003). אחת התוצאות של השחיקה במעמד העובדים/ות הייתה גידול באי השוויון בהכנסות, כאשר שני העשירונים העליונים מגדילים את חלקם בעוגת ההכנסות, בעוד שחלקם בעוגת ההכנסות של שבעת העשירונים הנמוכים קטן (מומי דהן, 2002; בן דוד, 2002; סבירסקי וקונור-אטיאס, 2002; המוסד לביטוח לאומי, 2002). חמורה במיוחד הייתה הנסיגה שנרשמה ביכולת הקיום של העובדים

בשיקול דעת אישי או מקומי, אלא מותנית במבחני הכנסה ותעסוקה אחידים ואוניברסליים (דורון וקרמר, 1992: 40-44).

קצבת הבטחת הכנסה, הממומנת במלוואה על ידי משרד האוצר (בניגוד למרבית שאר הקצבאות של המוסד לביטוח לאומי, הממומנות בעיקרן על ידי העובדים והמעסיקים), הייתה מעכשיו לפלטפורמה בסיסית המאפשרת לממשלה להתמודד עם מצבים חדשים ועם תביעות חדשות. ואכן, משהכירה המדינה, ב-1992, במעמדן הייחודי של אמהות חד הוריות, וקבעה כי מעמד זה יזכה אותן בסיוע מיוחד, היא עשתה שימוש בחוק הבטחת הכנסה. כל שנדרשה הממשלה לעשות הוא, לבחור את רמת הקצבה שתוענק לאמהות חד הוריות, מתוך רמות הקצבה המוגדרות בחוק הבטחת הכנסה.

חוק משפחות חד הוריות

חוק משפחות חד הוריות התקבל ב-1992, אולם הדיונים והמהלכים שהובילו לחקיקתו החלו קודם לכן. מקורותיו של החוק שתולים ככל הנראה בהמלצות משנת 1978 של הוועדה למעמד האישה, שבראשה עמדה ח"כ אורה נמיר. ועדה זו הוקמה במסגרת השתתפותה של ישראל ב"עשור הנשים" שיזום על ידי האו"ם, והייתה הגוף הממלכתי הראשון שדן לעומק בשאלת מעמדן של נשים בחברה הישראלית. הוועדה המליצה ליצור הגדרה של משפחה חד הורית ולכלול בתוכה גם רווקות ועגונות עם ילדים. זאת ועוד, הוועדה המליצה לעגן בחוק צעדי סיוע למשפחות אלה: סיוע בדיוור, קצבת ילדים מוגדלת, סיוע קהילתי לילדים, הקלות מס וקביעת שכר מינימום. הוועדה ציינה גם את חשיבותה של ההכשרה המקצועית עבור אמהות חד הוריות. לבסוף, הוועדה הדגישה את הצורך בהפצת המידע למשפחות החד הוריות, על מנת שיוכלו למצות את מלוא הזכויות המגיעות להן (משרד ראש הממשלה, דו"ח הוועדה למעמד האישה, פברואר 1978).

כעשר שנים מאוחר יותר, ב-1989, יזמה ח"כ נמיר הצעת חוק פרטית בעניין המשפחות החד הוריות. הצעה זו התגלגלה לכדי החוק שאושר בכנסת באפריל 1992.

עד 1992, רק אלמנות זכו לסיוע ברמה הגבוהה ביותר; אמהות גרושות או רווקות לא נהנו מהטבות דומות. הבדלים אלה ברמת הסיוע מתקשרים להבדלים במידת ההכרה הציבורית ממנה נהנו הקבוצות השונות. ההכרה הציבורית הרחבה ביותר הייתה שמורה לאלמנות מלחמה, שנתפסו כמי שהמדינה אחראית לאסון שפקדן. משרד הביטחון הקצה להן ולילדיהן פיצוי כספי וכן סוגים נוספים של סיוע. יתרה מזאת, אלמנות מלחמה התארגנו בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים, והפכו לקבוצה של עזרה הדדית שגיבשה תביעות אל מקבלי החלטות (Shamgar-Handelman, 1981: 158).

אמהות שהן אלמנות של נפגעי עבודה נהנו גם הן מהכרה ציבורית. צריך לזכור כי רשת הביטחון הסוציאלי המדינתית, שנבנתה בארצות המערב במאות ה-19 וה-20, התמקדה בעובדי קו הייצור, היות והייצור התעשייתי נתפס כמרכיב חשוב בעוצמתה של המדינה. מבחינה זו, גישת מוסדות המדינה לאלמנות של נפגעי עבודה הייתה דומה לגישתם כלפי אלמנות מלחמה: הם נטלו על עצמם לדאוג לגבר שנפגע במסגרת עבודתו – לו, לאשתו ולילדיו.

קטגוריה שלישית של אמהות אלמנות היא זו של אלמנות שארים⁴, אלמנות שבעליהן נפטרו שלא כתוצאה מפגיעה במלחמה או בתאונת עבודה. בהשוואה לשתי הקבוצות הקודמות, מעמדן של אלמנות השארים היה בדרך כלל חלש.

חוק משפחות חד הוריות סימן מהפך, בכך שהכניס תחת מסגרת אחת לא רק את האלמנות, אלא גם את הגרושות והרווקות, ללא הבחנה בין נסיבות היווצרות החד הורות.

בנוסחו הראשון של חוק משפחות חד הוריות, ההגדרה של "הורה יחיד" התייחסה רק לאמהות אלמנות, גרושות ורווקות. תיקון לחוק, שהתקבל שנתיים מאוחר יותר, ב-1994, החליף הגדרה זו בהגדרה מפורטת יותר, שכללה לראשונה גם אמהות פרודות ועגונות. התיקון נועד להתמודד עם מצבן המשפטי המסובך של עולות חדשות פרודות, שלא קיבלו הכרה כחד הוריות. התיקון נועד להעמיד את ההטבות הניתנות מתוקף החוק גם לרשות נשים הנמצאות בהליכי גירושין מתמשכים⁵.

סיוע בתחום ההכנסה

חוק הבטחת הכנסה קבע שלוש רמות קצבה, כדלהלן: (כל השיעורים להלן קוצצו באופן דרסטי בתקציב 2003; ר' עמוד 11 להלן):

1. קצבה בשיעור רגיל, המיועדת לאלה הנזקקים לקצבה לתקופה קצרה של לא יותר משנתיים; שיעורה לזוג הוא 30% מהשכר הממוצע במשק.
2. קצבה בשיעור מוגדל, המיועדת לאלה הנזקקים לקצבה לתקופות ממושכות יותר. שיעורה לזוג הוא 37.5% מהשכר הממוצע במשק.
3. קצבה בשיעור מיוחד, המיועדת לאלמנות. שיעורה להורה יחיד/ה עם ילד אחד הוא 42.5% מהשכר הממוצע במשק.

4 קצבת השארים ניתנת לשארי המבוטח/ת ולקצבה הבסיסית מתלווה תוספת בגין הילדים.

5 הגדרת הורה יחיד עברה עוד שינויים: ב-1997 הוצאו ממנה נשים שלהן ידוע בציבור, ואילו ב-2001 נוספו נשים השוהות במקלט לנשים מוכות (בתנאים המוגדרים בחוק).

חוקים שעיקרם תוספות, קטנות למדי, לקצבאות השונות של המוסד לביטוח לאומי. חלק בלתי מבוטל מן המשפחות החד הוריות נהנה מתוספות אלה.

שני החוקים למלחמה בעוני, שאושרו באוגוסט 1994⁶ וביוני 1995⁷, נועדו להבטיח שקצבאות הביטוח לאומי הניתנות למי שמצוקתם אינה זמנית – למשל, מקבלי קצבאות זקנה או משפחות חד הוריות – יעמדו על לא פחות מקו העוני (המוסד לביטוח לאומי, *סקירה שנתית*, 1998/9: 84). החוק הראשון הגדיל את התוספת בגין הילד הראשון והשני, שמקבלות משפחות עם ילדים במסגרת הבטחת הכנסה, מ-5% ל-7.5% מהשכר הממוצע ל-10% מהשכר הממוצע (המוסד לביטוח לאומי, *סקירה שנתית* 1995/6: 157). תוספת זו הייתה משמעותית, במיוחד לאור העובדה שמרבית המשפחות החד הוריות הן משפחות עם ילד אחד או שניים.

החוק השני לצמצום ממדי העוני (תיקוני חקיקה, צעדים משלימים), מיוני 1995, השווה את רמת הקצבאות הניתנות למשפחות חד הוריות, שאינן מוגדרות כהורים יחידים לפי חוק משפחות חד הוריות (כגון: נשים פרודות ונטושות ונשים שבעליהן במאסר או במעצר), לרמת הקצבאות הניתנות להורים יחידים, כך שמרבית המשפחות החד הוריות, פורמליות כלא פורמליות, הפכו זכאיות לקצבה להבטחת הכנסה בשיעור המיוחד (שם: 158).

על פי דיווחי המוסד לביטוח לאומי, החוקים למלחמה בעוני תרמו לירידה בממדי העוני בקרב המשפחות החד הוריות. תחולת העוני אצלן ירדה מ-40.7% (לאחר תשלומי העברה ומסים) ב-1994 ל-25.7% ב-1995, דהיינו, ירידה בשליש, לערך (שם: 185; ר' לוח 3 בעמוד 10 להלן).

סיוע בתחום הטיפול בתינוקות וילדים

עד כאן ראינו כי חוק משפחות חד הוריות חיזק את יכולת הקיום העצמאית של משפחות חד הוריות, על ידי כך שהעניק לכולן קצבת הבטחת הכנסה בשיעור מיוחד. במלים אחרות, החוק העניק לאמהות חד הוריות תחליף סביר יותר לעבודה בשכר, לאלה מהן שאינן יכולות לעבוד מחוץ למשק ביתן, ותוספת סבירה יותר לשכר, לאלה מהן העובדות מחוץ למשק ביתן אך שוכן נמוך.

בכל הנוגע לעבודה שאינה בשכר, הלא היא עבודת הטיפול בתוך משק הבית, החוק הציע סיוע בתחום אחד בלבד, תחום החינוך בגיל הרך. סיוע זה נועד לאפשר לאמהות חד הוריות להשתחרר מעבודת הטיפול בתינוקות וילדים בגיל הרך ולצאת לעבוד מחוץ למשק הבית. סיוע זה חשוב ביותר, על רקע העובדה שהמעונות הציבוריים מספיקים רק לכשליש מהילדים בגיל הרך לאמהות עובדות (שפר, 1999: 5), ומחירי הביקור במעון הם גבוהים (משרד האוצר, הצעת תקציב של משרד העבודה והרווחה לשנת הכספים 2003: 77).

חוק משפחות חד הוריות העניק את השיעור המיוחד גם לרווקות ולגרורות, וב-1994 גם לפרודות.

נתוני המוסד לביטוח לאומי מעלים כי בשנת 1992, בעקבות החוק, עברו כ-7,700 משפחות חד הוריות ממעמד של מקבלי קצבת הבטחת הכנסה בשיעור הרגיל או המוגדל למעמד של מקבלי הקצבה בשיעור המיוחד (שהיה שמור קודם לכן רק לאלמנות). בנוסף, בחודשים אפריל-מאי 1992, עם כניסתם לראשונה של העולים למעגל מקבלי הבטחת הכנסה, הוענקה קצבה להבטחת הכנסה לכ-3,200 משפחות עולים חד הוריות; כ-3,000 מהן היו זכאיות לשיעור המיוחד שהובטח על ידי החוק החדש. למעשה, עם כניסת תיקון החוק לתוקף, כ-80% מהמשפחות החד הוריות שקיבלו הבטחת הכנסה – 11,000 מתוך 13,700 – זכו לקצבה בשיעור המיוחד, וכתוצאה מכך גדלה קצבת הבטחת הכנסה הממוצעת למשפחה חד הורית בכ-26% (המוסד לביטוח לאומי, *סקירה שנתית*, 1992/3: 49).

חוק הבטחת הכנסה נועד לסייע לא רק למי שאין להם/ן הכנסה מעבודה כלל, אלא גם למי שעובדים/ות, אך משכורתם/ן נמוכה מן המינימום שנקבע על ידי המוסד לביטוח לאומי. במקרים אלה, הסיוע נועד להגדיל את ההכנסה של הפרט או המשפחה, ועל כן הוא מכונה "השלמת הכנסה".

פטור מחובת מבחן תעסוקה

במקביל לחקיקת חוק משפחות חד הוריות, נערך תיקון בחוק הבטחת הכנסה (התיקון השביעי). התיקון קבע, כי אם יחידה שלה ילד שגילו עד 7 שנים, תהיה זכאית לקצבה ללא מבחן תעסוקה (דהיינו, פטור מחובת התייצבות בלשכת העבודה); עד אז נהג רף של 5 שנים לילד אחד או 10 שנים לשני ילדים (סבירסקי ש., פרנקל וסבירסקי ב., 2001: 15). במלים אחרות, הוחלט כי אם חד הורית עם ילד/ה מתחת לגיל 7 תהיה זכאית לקצבת הבטחת הכנסה בלא שתצטרך להוכיח כי חיפשה עבודה ולא מצאה. עם קבלת התיקון, גדל מספר האמהות החד הוריות המקבלות קצבת הבטחת הכנסה בכ-15% בכל אחת מהשנים 1992 ו-1993. מאז גדל מספרן בכ-5% בשנה בממוצע (סבירסקי ב., 2000: 10).

החוקים לצמצום ממדי העוני: הגדלה נוספת של קצבת הבטחת הכנסה

בתחילת שנות ה-90 הסתמנה עלייה חדה בתחולת העוני, בעיקר עקב קליטתם של מאות אלפי עולים חדשים, שרבים מהם התקשו להשתלב בשוק העבודה, או שהשתלבו בו בעבודות מעוטות הכנסה. השחיקה שנרשמה באותן שנים בערך קצבאות המוסד לביטוח לאומי תרמה גם היא לעלייה בתחולת העוני. שרת העבודה והרווחה דאז, אורה נמיר, ביקשה לצמצם את ממדי העוני, ויזמה לשם כך שני

6 חוק לצמצום ממדי העוני והפערים בהכנסות (תיקוני חקיקה), התשנ"ד – 1994. ס"ח 1475, 28.7.94.

7 חוק לצמצום ממדי העוני (תיקוני חקיקה) (צעדים משלימים), התשנ"ה – 1995. ס"ח 1526, 9.6.1995.

שלוש הטבות ניתנות במסגרת החוק:

– קדימות לילדי הורה יחיד/ה בעת קבלה למעונות יום;
– הנחה בשכר הלימוד במעונות היום, בהתאם לשכר ההורה ומספר ילדיו/ה (ר' שם: שם). מרבית האמהות החד הוריות מגיעות להנחה מקסימלית בשל שכר נמוך (מידע שנתקבל מאגף מעונות יום בנעמת, 13.10.02).

– מענק לימודים: המוסד לביטוח לאומי משלם מענק לימודים בתחילת כל שנת לימודים להורים לילדים בגילאי 6 עד 14 שנים. המענק הוא בשיעור של 18% מהשכר הממוצע במשק עבור כל אחד מהילדים בגילאי 6-11 (כיתות א'-ה') ומענק בשיעור של 10% מהשכר הממוצע במשק עבור כל אחד מהילדים בגילאי 11-14 (כיתות ו'-ח').

עד 1994⁸ הוענק הסיוע רק לילדים עד גיל 11. בעקבות תיקון החוק באותה שנה הורחבה תחולת המענקים עד לגיל 14. נראה כי תיקון זה נועד לסייע למשפחות החד הוריות הרבות שהיו חלק מגל ההגירה הגדול שהגיע לישראל בין השנים 1990-1994 ממדינות חבר העמים ומאיתופיה.

סיוע בשיפור רמת החיים

בנוסף לסיוע בהכנסה ובטיפול בילדים, מוענק סיוע במספר תחומים נוספים, במטרה להעלות את רמת החיים של המשפחות החד הוריות.

סיוע ברכישת דירה

משפחות חד הוריות זכאיות למספר הטבות בדירור. עוד ב-1977 נקבע, כי אם ללא נישואין, שבנה נולד לאחר 1.10.70, זכאית להיכלל בתוכנית הסיוע לזוגות צעירים וליהנות מסיוע בשכר דירה או מהלוואה לרכישת דירה, הכל בהתאם לקריטריונים של התוכנית, למקום היישוב ולמלאי הדירות הפנויות ביישוב (משרד ראש הממשלה, 1978: 241).

חוק משפחות חד הוריות קבע, כי הורה יחיד/ה עם ילד/ה אחד/ה לפחות, המתגורר עמו/ה בפועל ולו/ה האפוסטרופסות הטבעית עליו/ה, זכאי/ת לסיוע מוגדל לרכישת דירה. הסיוע ניתן להורים יחידים המוגדרים כ"חסרי דירה"⁹. סכום הסיוע משתנה מיישוב ליישוב, והוא מורכב מהלוואה וממענק מותנה (מידע מיחד, 2001: 15).

בעקבות המלצות ועדת גדיש משנת 1998, ניתנה תוספת משכנתא למשפחות חד הוריות חסרות דירור, בהתאם למספר השנים שהן חד הוריות חסרות דירור (משרד הבינוי והשיכון, 1998).

סיוע בשכר דירה

משפחות חד הוריות חסרות דירה זכאיות להשתתפות בשכר דירה במשך שלוש שנים, ללא מבחן תעסוקה או מבחן הכנסה.

על פי נתוני משרד הבינוי והשיכון, בינואר 2002 קיבלו 24,497 משפחות חד הוריות מענקי השתתפות בשכר דירה. מתוכן: 11,430 משפחות ותיקות ו-13,067 עולות (מזכר ממשרד הבינוי והשיכון, 14.8.02).

הנחה בארנונה

משפחות חד הוריות זכאיות להנחה בארנונה בשיעור של עד 20%. משפחות חד הוריות המקבלות את אחת מהקצבאות הבאות: הבטחת הכנסה, מזונות וסיעוד, מקבלות הנחה של עד 70% (תקנות הסדרים במשק המדינה, הנחה מארנונה, התשנ"ג - 1993).

נקודת זיכוי במס הכנסה

אמהות חד הוריות זכאיות לנקודת זיכוי במס הכנסה - בנוסף על חצי נקודת זיכוי שמקבלות כל הנשים, ולנקודת הזיכוי שמקבלות כל האמהות בגין כל אחד מילדיה עד גיל 17 (למעט ילדים בשנת הולדתם הראשונה ובשנה שמלאו להם 18, שבגינם ניתנת חצי נקודת זיכוי בלבד) (מינהל הכנסות המדינה, 2002: 43). יש לזכור, כי מרבית הנשים אינן מגיעות למיצוי מלא של נקודות הזיכוי, מאחר ושכרן אינו מגיע לסף המזכה בהטבות מס אלו.

8 תיקון מס' 89 לחוק הביטוח הלאומי, הגדלת הסיוע למשפחות החד הוריות, התשנ"ד-1994.

9 להגדרת חסרי/ות דירור ר' מידע מיחד, 2001.

המתקפה על רשת הביטחון הסוציאלי והתפנית ביחס לאמהות החד הוריות

חוק משפחות חד הוריות סימן, מצד אחד, פתיחות גוברת של החברה הישראלית כלפי תצורות משפחה חדשות, ומצד שני, יעילות גוברת של רשת הביטחון הסוציאלי בישראל בבואה להתמודד עם ההשלכות של הכנסה נמוכה.

פתיחות ויעילות אלה לא החזיקו מעמד זמן רב. ב-1996 החלה מגמה של ירידה בצמיחה הכלכלית, עם חלוף גל הצמיחה שליווה את הגעתה של ההגירה הגדולה מברא"מ לשעבר ומאתיופיה. במקביל, החל גידול בשיעור האבטלה. ישראלים רבים נדחקו אל מחוץ לשוק העבודה, וכתוצאה מכך גדל מספר הנזקקים לקצבת הבטחת הכנסה. תשלומי קצבת הבטחת הכנסה – הממומנת במלואה, כאמור, על ידי אוצר המדינה – גדלו מכ-0.6 מיליארד ש"ח ב-1990 לכ-3.5 מיליארד ש"ח ב-2001 (במחירי 2001; המוסד לביטוח לאומי, דבעון סטטיסטי, אפריל-יוני 2002, לוח 1.5.2).

הלוח שבעמוד הבא מציג את הגידול שחל מאז 1990 במספר מקבלי הבטחת הכנסה בכלל, ובמספר המשפחות החד הוריות המקבלות קצבת הבטחת הכנסה. מספר המשפחות המקבלות הבטחת הכנסה גדל מ-31,818 ב-1990 ל-75,311 ב-1995 ול-142,011 ב-2001. במקביל, מספר המשפחות החד הוריות המקבלות הבטחת הכנסה גדל גם הוא: ב-1990 היה מספרן 9,577, ב-1995 – 27,238, וב-2001 – 49,681. הגידול במספר המשפחות המקבלות הבטחת הכנסה משקף, מצד אחד, את עובדת הגעתן, בעיקר במחצית הראשונה של העשור, של אלפי משפחות עולים המתקשות להתפרנס, ומצד שני, את המיתון הכלכלי המתמשך, שדחק ישראלים רבים אל מחוץ לשוק העבודה, בעיקר במחצית השנייה של העשור.

קצבת הבטחת הכנסה שימשה בידי המדינה כלי מרכזי במדיניות הסיוע לאמהות חד הוריות. יש לציין במיוחד, בהקשר זה, את חשיבותה של רשת הביטחון הסוציאלי עבור האמהות החד הוריות העולות, הן מחבר העמים והן מאתיופיה, שרבות מהן הגיעו ללא משאבים: קצבת הבטחת הכנסה הצטרפה למגוון הכלים שאיפשרו למדינה לקלוט את המהגרות בתנאים מיטביים.

רשת הביטחון הסוציאלי הוכיחה עצמה כיעילה למדי. קצבת הבטחת הכנסה, לצד קצבאות נוספות, שמהן נהנות כלל האמהות, מילאה תפקיד חשוב בהורדת תחולת העוני בקרב המשפחות החד הוריות. כפי שניתן לראות בלוח שלהלן, מאז 1995 (עם חקיקת החוקים למלחמה בעוני, שהגדילו, כזכור, את שיעורי קצבת הבטחת הכנסה של משפחות חד הוריות), עמד שיעור העוני בקרב האמהות החד הוריות על 25%, לערך. יתרה מזאת, ניתן לראות כי קצבאות הביטוח הלאומי הצליחו להוריד את שיעור העוני בקרב האמהות החד הוריות בכ-50%, לערך.

בהשוואה בינלאומית, מתברר כי רשת הביטחון הסוציאלי בישראל נדיבה יותר מזו של ארצות הברית – שם עומד שיעור העוני בקרב האמהות החד הוריות על 47% – אך נדיבה פחות מזו של שוודיה, שם עומד שיעור העוני בקרבן על 5%.

לוח 3. תחולת העוני בקרב משפחות חד הוריות, ושיעור הירידה בתחולת העוני בקרבן הודות לקצבאות המוסד לביטוח לאומי, 1994-2000

באחוזים

שנה	תחולת העוני	אחוז הירידה הודות לקצבאות הביטוח הלאומי
1994	40.7%	38.4%
1995	25.7%	54.3%
1996	25.3%	55.5%
1997	27.2%	53.3%
1998	24.2%	56.0%
1999	23.3%	53.2%
2000	25.1%	52.4%

הערה: המוסד לביטוח לאומי מחשב את שיעור הירידה לאחר העברת קצבאות ותשלום מיסים. מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך המוסד לביטוח לאומי, סקירה שנתי, שנים שונות.

**לוח 4. משפחות חד הוריות המקבלות קצבת הבטחת הכנסה
1990–2001**

במספרים מוחלטים

שנה	משפחות המקבלות הבטחת הכנסה	משפחות חד הוריות המקבלות הבטחת הכנסה
1990	31,818	9,577
1991	34,725	10,053
1992	58,187	15,720
1993	69,774	21,389
1994	70,888	24,084
1995	75,311	27,238
1996	81,340	30,758
1997	89,383	34,235
1998	100,790	37,863
1999	114,496	41,926
2000	128,428	45,575
2001	142,011	49,681

הערות:

1. הנתונים של 1990 הם עבור משקי בית.
 2. הנתונים של 1991 הם עבור החודשים אפריל-דצמבר.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון, רבעון סטטיסטי, שנים שונות.

בשנים 2001 ו-2002 גברו לחצי משרד האוצר, בעקבות ההחרפה במיתון שנגרמה על ידי העימות הצבאי המתמשך עם הרשות הפלסטינית. בתוך 12 החודשים שבין אוגוסט 2001 ויולי 2002, קיבלה ממשלת ישראל סדרת החלטות שפגעו בכל קצבאות המוסד לביטוח לאומי. הפגיעות החמורות ביותר במקבלי הבטחת הכנסה בכלל, ובאמהות חד הוריות בפרט, נכללו בהצעת תקציב המדינה לשנת 2003 (לפירוט הפגיעות ר' סבירסקי, ש., 2002).

הפגיעות באמהות חד הוריות בתקציב 2003

תקציב המדינה לשנת 2003 כולל שלוש פגיעות בסיוע הניתן לאמהות חד הוריות: קיצוץ בגובה קצבת הבטחת הכנסה, קיצוץ בחלק השכר שאינו מובא בחשבון בעת חישוב הכנסת המשפחה (ה-disregard), וביטול ההטבות הנלוות למקבלי הבטחת הכנסה – הנחות בארנונה, דמי בריאות ובתחבורה ציבורית, ופטור מאגרת טלוויזיה.

המוסד לביטוח לאומי חישב את משמעות הפגיעות בקצבת הבטחת הכנסה עבור משפחה חד הורית עם 2 ילדים, המקבלת קצבה להבטחת הכנסה וקצבאות ילדים, כדלהלן:

עבור אם חד הורית שאינה עובדת, סכום הקצבאות יקטן ב-27%.

עבור אם חד הורית עובדת, המשתכרת מחצית משכר המינימום, סכום הקצבאות יקטן ב-41%.

עבור אם חד הורית עובדת, המשתכרת שכר מינימום, סכום הקצבאות יקטן ב-57% (המוסד לביטוח לאומי, 2002: 4).

הפגיעות במקבלי קצבאות המוסד לביטוח לאומי בכלל, ובאמהות חד הוריות בפרט, הן בעלות השלכות חמורות במיוחד לנוכח העובדה שהן נעשו על רקע משבר כלכלי חריף, המלווה באינפלציה, שיעורי אבטלה גבוהים ושחיקה בשכר. יעידו על כך דברי המוסד לביטוח לאומי, ולפיהם דווקא כאשר רשת הביטוחון הסוציאלי נחוצה יותר מתמיד, "החליטה הממשלה על מפנה במדיניותה החברתית... [קיצוץ זה] אינו כורח המציאות הכלכלית של המשק הישראלי; קיצוץ בהיקף שכזה משקף, ללא ספק, שינוי בסדר העדיפויות של קובעי המדיניות..." (שם: 3).

הפגיעות בקצבאות הביטוח הלאומי יגדילו את תחולת העוני בישראל. המוסד לביטוח לאומי מעריך כי שיעור המשפחות הישראליות המצויות מתחת לקו העוני יגדל מ-17.7% (ב-2001) ל-19.1% (ב-2003; שם: 6). המוסד לביטוח לאומי לא חישב כמה משפחות חד הוריות צפויות לרדת אל מתחת לקו העוני, אולם ברור הוא כי מדובר בכמות גדולה; אין ספק כי שיעור העוני בקרב המשפחות החד הוריות יתרחק מן השיעור שנרשם ב-2000 – 25.1% – ויתקרב אל השיעור שנרשם ב-1994 – 40.7%.

במחצית השנייה של שנות ה-90 התחוללה תפנית ביחסן של ממשלות ישראל אל רשת הביטוחון הסוציאלי. המצוקה החברתית הגוברת, במקום שתוביל לשימור ואף לחיזוק של רשת זו, הובילה להצגתה כמעמסה תקציבית וכמחסום בפני חידוש הצמיחה הכלכלית. משרד האוצר, בבואו לגבש הצעות לקיצוצים, הפנה פעם אחר פעם את הזרקור אל קצבאות המוסד לביטוח לאומי, תוך שהוא מסיט את אלומת האור ממועמדים אפשריים אחרים לקיצוץ, כדוגמת הסיוע הממשלתי למעסיקים או הסיוע הממשלתי המוגבר לתושבי ההתנחלויות.

קורבן ראשון של התפנית במדיניות היו דמי האבטלה, אשר בתוך מספר שנים קוצצו עד לבלי הכר (ר' פרנקל, 2001). קורבן שני היתה קצבת הבטחת הכנסה. משרד האוצר החל במסע אידיאולוגי שיטתי נגד קצבה זו (ר' למשל הארץ, 3.10.2001). קצבאות המוסד לביטוח לאומי, ובמיוחד קצבת הבטחת הכנסה, הוצגו עתה כקצבאות המפחיתות את "המוטיוויציה להשתלב בשוק העבודה" (שם). הנדיבות שגילתה הממשלה, מתוך רצון, בין השאר, למשוך לישראל עולים, פינתה את מקומה להקשחה, לחשדנות ואף להתייחסות מתייגת למקבלי הקצבה, הרואה את רובם כנצלנים. דימויים שליליים שרווחו בשנות ה-50 שבו וצצו עתה בהתבטאויות של שרים ופקידים במשרד האוצר, בבנק ישראל, במשרד העבודה והרווחה ובתקשורת.

קצבת הבטחת הכנסה והתמריץ לעבוד

חוק הבטחת הכנסה נועד לסייע לא רק למי שאין להם הכנסה מעבודה כלל, אלא גם למי שעובדים/ות, אך משכורתם/ן נמוכה מסכום מינימום שנקבע על ידי המוסד לביטוח לאומי. כיון שהסיוע נועד להשלים את ההכנסה משכר, הוא מכונה "השלמת הכנסה".

יזומי החקיקה היו מעוניינים להגביר ככל האפשר את השתתפותם של הנזקקים לתמיכה בכוח העבודה. לפיכך כללו בחוק תמריץ לעבודה, שעיקרו קביעה, שחלק מסוים מן השכר לא יכלל בחישוב הכנסתו הכוללת של הפרט; סכום פטור זה קרוי בשמו הלועזי, disregard. הסכום הפטור נקבע בגובה של 13% מן השכר הממוצע במשק עבור משק בית של יחיד/ה ו-17% מן השכר הממוצע במשק עבור כל הרכב משפחתי אחר.

אחת הטענות המרכזיות של המבקשים לקצץ בקצבת הבטחת הכנסה היא, שקצבה זו יוצרת "מלכודת עוני", דהיינו, מצב שבו א/נשים מעדיפים הסתמכות על הקצבה על פני יציאה לשוק העבודה, ועל כן הם/ן נדונים/ות לחיות ברמת חיים נמוכה, בגבולות קצבת הבטחת הכנסה.

תמריץ נדיב מגביר את הסיכויים שאנשים יבחרו "לצאת ממלכודת העוני". לעומת זאת, קיצוץ התמריץ מחזק את "מלכודת העוני".

תקציב המדינה לשנת 2003 פוגע באופן חמור בתמריץ לעבוד: ה-disregard יוקטן מ-13% ל-5% עבור משק בית של יחיד/ה ומ-17% ל-7% עבור כל הרכב משפחתי אחר. במלים אחרות, תקציב 2003 מחזק באופן משמעותי את "מלכודת העוני".

התארגנויות של אמהות

חד הוריות¹⁰

הגידול באוכלוסיית האמהות החד הוריות היה מלווה בהקמתם של ארגונים רבים. חלק מהארגונים הוא פרי יוזמה של אמהות חד הוריות המבקשות לסייע לחברותיהן לממש את זכויותיהן. חלק אחר של הארגונים הוקם על-ידי רשויות מקומיות שביקשו ליצור מסגרות של פעילות חברתית ותמיכה הדדית. במבט היסטורי, נראה כי הארגונים החזקים והמשפיעים ביותר הם אלה שהוקמו על ידי ארגוני הנשים הגדולים, נעמת וויצ"ו. נעמת הקימה עוד בשנת 1989 את ארגון מיחד-נעמת (בשנת 2001 נפרד הארגון מנעמת ושינה את שמו למיחד לעתיד).

הפעילות של נעמת וויצ"ו התמקדה ביידוע אמהות חד הוריות לגבי זכויותיהן ובייעוץ משפטי. שני הארגונים התגייסו למען חקיקת חוק משפחות חד הוריות והעמידו לרשות חברי/ות הכנסת את המידע שנאסף במעונות יום ובשירות הייעוץ. מעונות היום הציבוריים, המופעלים על ידי ארגוני נשים, היוו מקור מידע חשוב, כיוון שיש בהם שיעור גבוה של ילדי משפחות חד הוריות.

אל המסע הציבורי למען חקיקת חוק אמהות חד הוריות הצטרפו גם אמונה – ארגון האישה הדתית לאומית, שדולת הנשים והאגודה לזכויות האזרח. נגישותם של ארגונים אלו לתקשורת איפשרה את חשיפת מצוקותיהן של אמהות חד הוריות.

ב-1997 יזם ארגון שתי"ל, מיסודה של הקרן החדשה לישראל, ניסיון להביא לתיאום בין הארגונים השונים, על-ידי הקמת קואליציה בשם "הפורום הארצי למשפחות חד הוריות" ("הפורום"); זאת, כדי להציג חזית מאוחדת בפני השלטונות. חלק מן הארגונים שהתאגדו ב"פורום" פרש והקים את "קואליציית המשפחות החד הוריות"; קואליציה זו מתמקדת בעיקר בבעיות הדיוור של אמהות חד הוריות.

מרבית הפעילות בארגונים של אמהות חד הוריות הן גרושות.

ארגוני אמהות חד הוריות מאופיינים במידה גבוהה של מגזריות. ישנם ארגונים של אמהות חד הוריות "ותיקות" (כמו מיחד לעתיד), ארגונים של אמהות חד הוריות חרדיות, ארגונים של אמהות חד הוריות ערביות וארגונים של אמהות חד הוריות עולות חדשות מחבר העמים. שניים מהבולטים בקרב ארגוני העולות החדשות הם אלח"ה – אגודה ישראלית למשפחות חד הוריות הנמצאות במצוקה, ואמח"ה – איגוד משפחות חד הוריות בישראל. השניים הוקמו ב-1993, בתקופת השיא של ההגירה מחבר העמים. לדברי הפעילות בארגונים אלה, העולות החדשות מיליטנטיות יותר מאחיותיהן הוותיקות, והן מעדיפות להגדיר את מאבקן במונחים של זכויות אזרחיות ולא במונחים של נזקקות.

הארגונים השונים מתקשים לפעול יחד. המסגרת היחידה בה נפגשות הפעילות של רוב הארגונים היא תת-ועדת הכנסת למעמד האישה, בראשות ח"כ נעמי חזן, העוסקת בנושא משפחות חד הוריות.

המשותף לכל הארגונים הוא תחושה של אי שביעות רצון ממצבן של האמהות החד הוריות בישראל. הפעילות בארגונים השונים מדברות על "מלחמת הקיום" של האם החד הורית ועל העול הכפול של פרנסה וטיפול בילדים. בעיני כולן, הבעיה החומרית העיקרית היא בעיית הדיוור – תשלומי המשכנתא הגבוהים, או שכר הדירה הגבוה, הגוזלים את החלק הארי של ההכנסה המשפחתית. הבעיה השנייה בדירוג היא היעדר מסגרות מספיקות של הכשרה מקצועית והרחבת השכלה, העשויות לסייע במציאת עבודה שתפרנס את המשפחה בכבוד.

הארגונים פועלים לשיפור הדימוי הציבורי של אמהות חד הוריות. הנשים הפעילות בארגונים שואפות לכך שהמשפחה החד הורית תהיה מקובלת בחברה הישראלית בדיוק כמו המשפחה הדו הורית. אחת הפעילות, שהגיעה בשנות ה-90 מאחת ממדינות חבר העמים אמרה לנו: "צריך לשנות את התדמית של האם החד הורית. אנחנו לא מסכנות. אנחנו רוצות לרכוש מקצוע, לפרנס את המשפחה, לקנות דירה. כל שצריך לעשות הוא לתת לנו הזדמנות".

10 המידע על ארגונים של ולמען אמהות חד-הוריות נאסף באמצעות ראיונות אישיים עם פעילות במגוון של ארגונים. תודות לכל אלה שתרמו לנו מהמידע שבידיהן (לפי סדר א'-ב' של שמות המשפחה): אוהלה אוהיון, קואליציית המשפחות החד הוריות; ברכה ארג'אני, קואליציית המשפחות החד הוריות; ציפי ברקוביץ', מיחד לעתיד; אראלה גודר, המרכז למשפחות חד הוריות, וויצ"ו; שני גיטלמן, אלח"ה; עמנואל דובשק, מיחד לעתיד; ג'ודי דון, הפורום הארצי למשפחות חד הוריות; חנה מרגלית, הפורום הארצי למשפחות חד הוריות; צגה מלקו, ארגון הגג של עולי אתיופיה; ילנה קים, אמח"ה; עו"ד אירית רוזנבלום, משפחה חדשה.

תמונת מצב, 2000

בשנת 2000 היו בישראל 69,299 אמהות חד הוריות¹², והן היו 8.8% מכלל האמהות בנות 18-64 עם ילדים עד גיל 17.

האמהות החד הוריות היו בשנת 2000 8.6% מכלל האמהות היהודיות הוותיקות, 16.4% מכלל האמהות שעלו לישראל מאז 1990 ו-2.8% מכלל האמהות המוסלמיות.

הקבוצה הגדולה ביותר של אמהות חד הוריות היא זו של גרושות: שיעורן עמד על 6.4% בקרב היהודיות הוותיקות ו-12.2% בקרב העולות. רק בקרב המוסלמיות אין זה כך: בקרבן, הדפוס השכיח ביותר של אמהות חד הוריות הוא זה של אלמנות.

לוח 5. אמהות, לפי דת, ותק בארץ ומצב משפחתי, 2000

במספרים מוחלטים ובאחוזים

יהודיות ותיקות	
556,307	
91.4%	נשואות
6.4%	גרושות
1.0%	אלמנות
1.2%	רווקות
100.0%	סך הכל
70.5%	שיעור מהסך הכולל
עולות מאז 1990	
112,273	
83.6%	נשואות
12.2%	גרושות
1.8%	אלמנות
2.4%	רווקות
100.0%	סך הכל
14.2%	שיעור מהסך הכולל
מוסלמיות	
120,000	
97.2%	נשואות
1.1%	גרושות
1.6%	אלמנות
0.2%	רווקות
100.0%	סך הכל
15.2%	שיעור מהסך הכולל
סך הכל באחוזים	
100.0%	
788,580	סך כולל (N)

הערות:

- בלוח זה ובלוחות הבאים, "אמהות" מתייחס לאמהות בנות 18 עד 64 עם ילדים עד גיל 17.
- יהודיות ותיקות כולל נשים יהודיות שנולדו בישראל, נשים שעלו לישראל עד 1989, ונשים ששנת העלייה שלהן לא ידועה (816 מקרים).
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

תמונת המצב שתיפרש להלן מבוססת על נתונים הלקוחים משני מקורות: האחד, מפקד האוכלוסין שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (להלן הלמ"ס) ב-1995, והשני, סקר כוח אדם שערכה הלמ"ס ב-2000, שהוא סקר כוח האדם האחרון שהתפרסם. הנתונים הכלליים אודות אוכלוסיית האמהות החד הוריות נלקחו מסקר כוח אדם 2000, בהיותו מקור הנתונים המעודכן ביותר. מפקד האוכלוסין 1995 ישמש אותנו לשני צרכים בלבד: נתונים על רמת חיים, וליתר דיוק, בעלות על דירה ובעלות על מוצרים ביתיים שונים, וכן נתונים על הכנסה. נתונים אלה אינם נכללים בסקרי כוח אדם.

לצורך הצגת תמונת המצב בחרנו להתמקד בנשים בנות 18 עד 64 העומדות בראש משפחה שבה ילדים עד גיל 17; זו תהיה קבוצת האמהות החד הוריות להלן. במקביל, כאשר נערוך השוואות לאמהות הנשואות, נתייחס גם כן לנשים בנות 18 עד 64 שהן אמהות לילדים עד גיל 17¹¹.

נבחין בין שלוש קבוצות של אמהות חד הוריות: (1) יהודיות ותיקות, שנולדו בישראל או היגרו אליה עד 1989; (2) עולות שהגיעו לישראל משנת 1990 ואילך; (3) ישראליות מוסלמיות.

מפקד האוכלוסין 1995 וסקר כוח אדם 2000

מפקד האוכלוסין נערך אחת לעשור, לערך. הוא מבוסס על פקידה של כל משקי הבית בישראל, המתבקשים לענות על שאלון קצר המכיל נתונים דמוגרפיים בסיסיים; בנוסף, מדגם של 20% ממשקי הבית בישראל מתבקש לענות על שאלון מורחב, ובו שאלות מפורטות על השכלה, עבודה, רמת חיים ועוד.

סקר כוח אדם הוא סקר שהלמ"ס עורכת מדי שנה, במטרה לקבל תמונה של שוק העבודה בישראל. הסקר נערך בקרב מדגם בגודל של כ-22,500 משקי בית (בשנת 2000), הנבחר מתוך כלל האוכלוסייה הקבועה בגיל 15 ומעלה.

מפקד האוכלוסין 1995 הגדיר שלוש תצורות של אמהות חד הוריות: אלמנות, גרושות ורווקות. סקר כוח אדם 2000 הכיל תצורה רביעית, שנכללה כבר ב-1991: פרודות, דהיינו, נשים המצויות בתהליכי גירושים והחיות בנפרד מבעליהן. במסמך זה בחרנו לצרף את האמהות הפרודות, שמספרן נמוך, אל האמהות הגרושות.

11 הלמ"ס מפרסם נתון גבוה יותר: ב-2000, כ-80 אלף משפחות חד הוריות שבראשן נשים, כאשר גיל הילד הצעיר היה בין 0 ל-17. השוני במספרים נובע ממספר סיבות: ראשית, הלמ"ס מתייחס לכלל האוכלוסייה, ואילו אנו לא כללנו אמהות חד הוריות נוצריות ערביות, דרוזיות ואמהות חד הוריות אחרות (חסרות דת, שאינן ילידות ברה"מ לשעבר ו/או אתיופיה). שנית, אנו בחרנו להתמקד באמהות בגיל 18-64, ואילו נתוני הלמ"ס מתייחסים להורים מגיל 15 ומעלה. שלישית, אנו הגדרנו כ"חד הוריות" נשים פרודות, גרושות, אלמנות ורווקות, ללא בן זוג, שעומדות בראש משפחה שבה ילדים עד גיל 17; ואילו הלמ"ס כולל גם תצורות נוספות (למשל, משק בית הכולל את הורי האם החד הורית).

12 מספר זה מייצג גידול של 48% בהשוואה לנתוני מפקד האוכלוסין של 1995. אחת הסיבות לגידול החד היא הכללתן, בסקר כוח אדם 2000, של 8,556 אמהות בתהליך גירושין החיות בנפרד, והמסווגות כ"פרודות". סיבה שנייה היא ההגירה ממדינות חבר העמים ומאתיופיה. בין 1995 ל-2000 נוספו כ-6,000 אמהות חד הוריות שהיגרו לישראל.

אמהות חד הוריות, לפי דת וותק בארץ

יהודיות ותיקות

הקבוצה הגדולה ביותר היא זו של האמהות החד הוריות היהודיות הוותיקות – אלה שנולדו בארץ או הגיעו אליה עד 1989. הן היו 70.5% מכלל האמהות החד הוריות ב-2000.

כאשר מחלקים את הקבוצה הזאת לפי מוצא, עולה כי בקרב האמהות החד הוריות הגרושות והרווקות, הרוב הן מזרחיות; בקרב האלמנות, לעומת זאת, הרוב הן אשכנזיות. מזרחיות מהוות רוב גם בקרב הנשואות.

ילידות ישראל שגם אביהן נולד בישראל, מהוות מיעוט קטן בקרב הגרושות (9.1%) ובקרב האלמנות (6.6%). לעומת זאת, שיעורן בקרב הרווקות גבוה (25.4%).

לוח 6. אמהות יהודיות, ילידות ישראל וכאלה שעלו עד שנת 1989, לפי מצב משפחתי ומוצא, 2000

באחוזים

שיעור	נשואות
52.7	אסיה-אפריקה
31.2	אירופה-אמריקה
16.1	ישראל
100.0	סך הכל (508,103 - N)
גרושות	
60.4	אסיה-אפריקה
30.5	אירופה-אמריקה
9.1	ישראל
100.0	סך הכל (35,416 - N)
אלמנות	
42.1	אסיה-אפריקה
51.4	אירופה-אמריקה
6.6	ישראל
100.0	סך הכל (5,580 - N)
רווקות	
45.5	אסיה-אפריקה
29.1	אירופה-אמריקה
25.4	ישראל
100.0	סך הכל (6,531 - N)

הערות:

1. לא כולל נשים שיבשת הלידה שלהן לא ידועה ו/או נשים שיבשת לידת אביהן אינה ידועה.
2. אסיה-אפריקה (מזרחיות) – כולל נשים ילידות חו"ל, שנולדו באסיה או אפריקה, ונשים ילידות ישראל שיבשת לידת אביהן היא אסיה או אפריקה.
3. אירופה-אמריקה (אשכנזיות) – כולל נשים ילידות חו"ל, שנולדו באירופה או אמריקה, ונשים ילידות ישראל שיבשת לידת אביהן היא אירופה או אמריקה.
4. ישראל – ילידות ישראל, שאביהן יליד ישראל.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

עולות מאז 1990

בקרב האמהות החד הוריות שעלו מאז 1990, הרוב הגדול הן יהודיות, אך ישנן גם נוצריות. הניתוח שלנו בפרקים שלהלן יתייחס אל כלל העולות כאל קבוצה אחת, אולם בסעיף זה מצאנו לנכון להציג את הנתונים עבור כל קבוצה בנפרד.

הלוח הראשון להלן מתמקד ביהודיות, והוא מעלה כי חלקן של האמהות החד הוריות גבוה במיוחד בקרב היהודיות יוצאות אתיופיה (20.9%) ובקרב היהודיות יוצאות ברה"מ לשעבר (17.9%). בקרב יוצאות ברה"מ לשעבר, הרוב הגדול הן גרושות; בקרב יוצאות אתיופיה, לעומת זאת, יש שיעור גבוה, יחסית, של אלמנות (5.6%).

לוח 7. אמהות חד הוריות יהודיות, שעלו בין השנים 1990-2000, לפי מצב משפחתי וארץ לידה

באחוזים

נשואות	גרושות	אלמנות	רווקות	סך הכל	אתיופיה
79.1	11.9	5.6	3.5	100.0	(3,432-N)
82.1	13.9	1.6	2.3	100.0	(78,496-N)
90.2	6.4		3.5	100.0	(11,858-N)

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

הלוח השני שלהלן מתמקד בנוצריות. בקרב אלה שהגיעו מברה"מ לשעבר, הקבוצה הגדולה ביותר היא זו של הגרושות. בנוסף, יש קבוצה של נשים אתיופיות נוצריות, אולם מפאת מספרן הנמוך בחרנו שלא להציגן בנפרד, לפי המצב המשפחתי; במקום זאת כללנו אותן עם חד הוריות נוצריות מארצות אחרות.

לוח 8. אמהות חד הוריות נוצריות ואחרות¹, שעלו בין השנים 1990-2000, לפי מצב משפחתי וארץ לידה

באחוזים

נשואות	גרושות	אלמנות	רווקות	סך הכל	ברה"מ לשעבר
87.4	8.9	2.1	1.6	100.0	(18,231-N)
82.2	4.8	9.0	4.0	100.0	(1,954-N)

הערות:

1. אחרות – חסרות דת.
2. כולל חד הוריות אתיופיות נוצריות.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

בדיון שלהלן, הקבוצה של חד הוריות שעלו מאז 1990 כוללת את כל החד הוריות היהודיות שעלו בין השנים 1990-2000 וכן את החד הוריות הנוצריות והאחרות שעלו מברה"מ לשעבר ומאתיופיה.

מוסלמיות

בקרב האמהות המוסלמיות בישראל, החד הוריות הן מיעוט קטן ביותר: 2.8%. בתוכן, הקבוצה הגדולה ביותר היא זו של האלמנות – 1.6%. משקלן של הרווקות הוא זניח: 0.2%.

לוח 9. אמהות מוסלמיות לפי מצב משפחתי, 2000

באחוזים		מוסלמיות
97.2	נשואות	
1.1	גרושות	
1.6	אלמנות	
0.2	רווקות	
100.0 (120,000-N)	סך הכל מוסלמיות	

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

נוצריות (ערביות) ודרוזיות

מספרן של המשפחות החד הוריות שבראשן נשים נוצריות ערביות ונשים דרוזיות הוא נמוך, יחסית: סקר כוח אדם משנת 2000 העלה 260 אמהות חד הוריות נוצריות ערביות (0.4% מכלל האמהות החד הוריות בישראל) ו-112 אמהות חד הוריות דרוזיות (0.2%).

לאור מספרים נמוכים אלה, שאינם מאפשרים ניתוח סטטיסטי, בייחוד בכל מקום שבו נדרשת חלוקה פנימית (למשל, חלוקה של מועסקות לפי ענף כלכלי), החלטנו להשמיט מן הניתוח את הנוצריות הערביות ואת הדרוזיות.

מספר ילדים

לאמהות חד הוריות יש פחות ילדים מאשר לאמהות נשואות.

בקרב יהודיות ותיקות, אמהות לילד אחד מהוות 47.6% מן האמהות החד הוריות – בהשוואה ל-29.8% מן האמהות הנשואות. לעומת זאת, אמהות ל-3 ילדים ויותר מהוות 36.3% מן האמהות הנשואות – אך רק 19.7% מן האמהות החד הוריות.

בקרב המוסלמיות, אמהות לילד אחד מהוות 23.8% מן האמהות החד הוריות – בהשוואה ל-13.2% בלבד מן האמהות הנשואות. לעומת זאת, אמהות ל-3 ילדים ויותר הן הקבוצה הגדולה ביותר, הן בקרב הנשואות והן בקרב החד הוריות.

בקרב העולות מאז 1990, אמהות לילד אחד הן הרוב המוחלט – 80.5% – בקרב האמהות החד הוריות, בהשוואה ל-58.7% מן האמהות הנשואות.

לוח 10. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, לפי דת, ותק בארץ ומספר הילדים, 2000 במספרים מוחלטים ובאחוזים

אמהות חד הוריות	אמהות נשואות	
47,574	508,733	יהודיות ותיקות
47.6	29.8	ילד אחד
32.8	33.9	שני ילדים
19.7	36.3	שלושה ויותר
100.0	100.0	סך הכל
18,388	93,885	עולות מאז 1990
80.5	58.7	ילד אחד
16.1	30.7	שני ילדים
3.4	10.6	שלושה ויותר
100.0	100.0	סך הכל
3,336	116,664	מוסלמיות
23.8	13.2	ילד אחד
25.1	21.8	שני ילדים
51.1	65.0	שלושה ויותר
100.0	100.0	סך הכל

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

לוח 11. אמהות, לפי דת, ותק בארץ, מצב משפחתי וגיל חיצוני, 2000

יהודיות ותיקות		556,307
נשואות	37	
גרורות	39	
אלמנות	47	
רווקות	40	
סך הכל	38	
עולות מאז 1990		112,273
נשואות	35	
גרורות	36	
אלמנות	41	
רווקות	34	
סך הכל	35	
מוסלמיות		120,000
נשואות	32	
גרורות	37	
אלמנות	40	
רווקות	30	
סך הכל	32	

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

גיל

המשפחות החד הוריות בקרב היהודיות הוותיקות, העולות והמוסלמיות, דומות למדי מבחינת התפלגותן לפי גיל. ואולם בתוך כל קבוצה, האלמנות והגרורות מבוגרות יותר מן הנשואות.

הקבוצה המבוגרת ביותר היא זו של היהודיות הוותיקות (גיל חיצוני 38), ואילו הקבוצה הצעירה ביותר היא זו של המוסלמיות (גיל חיצוני 32).

האלמנות הן הקבוצה המבוגרת ביותר – גילן החיצוני הוא 47 בקרב היהודיות הוותיקות, 41 בקרב העולות מאז 1990 ו-40 בקרב המוסלמיות.

השכלה

הלוח שלהלן מציג את ההתפלגות ההשכלתית לפי קבוצות הוותק והדת העיקריות. ניתן לראות, תחילה, כי בקרב היהודיות הוותיקות ובקרב העולות מאז 1990, יש דמיון רב בין נשואות לחד הוריות: הבדל משמעותי אחד נמצא בקרב העולות בעלות תואר ראשון ומעלה: כאן, שיעור הנשואות (47.1%) גבוה יותר משיעור החד הוריות (39.2%).

ההבדלים הגדולים ביותר בין נשואות לחד הוריות מצויים בקרב האמהות המוסלמיות: אצלן, השכלת האמהות החד הוריות נמוכה באופן משמעותי מזו של האמהות הנשואות.

לוח 12. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, לפי דת, ותק בארץ וסוג בית הספר האחרון בו למדו, 2000

באחוזים

	סך הכל	מוסד אקדמי (תואר ראשון ומעלה)	מוסד על-תיכוני (לא אקדמי)	בית ספר תיכון	בית ספר יסודי וחיטבת ביניים	לא למדה	
יהודיות ותיקות							
נשואות	100.0 (503,887 – N)	28.9	21.3	45.0	4.5	0.4	
חד הוריות	100.0 (47,328 – N)	26.9	18.0	46.5	6.6	1.9	
עולות מאז 1990							
נשואות	100.0 (93,600 – N)	47.1	27.6	20.3	3.6	1.5	
חד הוריות	100.0 (18,321 – N)	39.2	28.3	25.6	3.3	3.7	
מוסלמיות							
נשואות	100.0 (115,992 – N)	4.6	7.1	40.5	41.2	6.6	
חד הוריות	100.0 (3,336 – N)	4.1	1.5	16.2	51.6	26.6	

הערות:

- לא כולל נשים שלא ידוע סוג בית הספר האחרון בו למדו.
 - בקרב האמהות הנשואות ישנם 244 מקרים של נשים שמקום הלימודים האחרון שלהן הינו ישיבה (234 יהודיות ו-10 מוסלמיות).
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

אמהות חד הוריות בכוח העבודה

רמת ההשתתפות בכוח העבודה

אמהות חד הוריות משתתפות בכוח העבודה בישראל בשיעורים גבוהים במעט מאלה של האמהות הנשואות.

בקרב היהודיות הוותיקות, בעוד ששיעור ההשתתפות של האמהות הנשואות עמד ב-2000 על 76%, שיעור ההשתתפות של אמהות רווקות עמד על 77.4%, של אלמנות – על 79.8%, ושל גרושות – על 80.4%.

הבדלים גדולים יותר נרשמו אצל הישראליות המוסלמיות: בעוד ששיעור ההשתתפות של אמהות נשואות עמד על 13.2%, שיעור ההשתתפות של אמהות רווקות עמד על 47.7%, ושל גרושות – על 34.5%. לעומת זאת, שיעור ההשתתפות של אלמנות – הקבוצה הגדולה ביותר בקרב החד הוריות המוסלמיות, כזכור – עמד על 3% בלבד.

יוצאות דופן הן העולות: אצלן, שיעור ההשתתפות של הגרושות – הקבוצה החד הורית הגדולה ביותר בקרבן – היה זהה לזה של האמהות הנשואות: 78%. שיעור ההשתתפות של הרווקות היה קרוב לכך – 72.4% – אך אצל האלמנות, השיעור היה נמוך, יחסית: 55.3%.

לוח 13. אמהות בכוח העבודה האזרחי, לפי דת, ותק בארץ ומצב משפחתי, 2000
באחוזים

שייכות לכוח העבודה האזרחי

יהודיות ותיקות

נשואות	76.0
גרושות	80.4
אלמנות	79.8
רווקות	77.4
סך הכל יהודיות ותיקות	76.4

עולות מאז 1990

נשואות	78.0
גרושות	78.5
אלמנות	55.3
רווקות	72.4
סך הכל עולות מאז 1990	77.6

מוסלמיות

נשואות	13.2
גרושות	34.5
אלמנות	3.0
רווקות	47.7
סך הכל מוסלמיות	13.4

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

כוח העבודה האזרחי

"כוח העבודה האזרחי" כולל את כל מי שעובד/ת בשוק העבודה האזרחי (דהיינו, לא כולל הצבא), ואת כל מי שרוצה לעבוד. לפי ההגדרה של הלמ"ס, מדובר בנשים וגברים בני 15 ומעלה שעובדים, או שאינם מועסקים בעת שאנשי הלמ"ס פוקדים את ביתם, אך חיפשו עבודה באופן פעיל ב-4 השבועות לפני בוא הפוקד של הלמ"ס.

מי אינו נכלל בכוח העבודה האזרחי?

1. ישראלים וישראליות בני פחות מ-15.

2. כל בני 15 ומעלה שלא עבדו ואף לא חיפשו עבודה בשבוע הפקידה: תלמידים, אנשים שעבדו בהתנדבות, עקרות בית שלא עובדות מחוץ למשק ביתן, אנשים שאינם מסוגלים לעבוד, אנשים החיים מקצבת פנסיה או מרנטה, חיילים בשירות סדיר (חובה או קבע).

כוח העבודה האזרחי כולל את המועסקים ואת הבלתי מועסקים (המובטלים).

השתתפות בכוח העבודה והשכלה

שיעור ההשתתפות בכוח העבודה גדל עם העלייה בהשכלה. הדבר נכון לגבי אמהות נשואות וחד הוריות כאחד, וכן לגבי כל אחת משלוש הקבוצות של האמהות החד הוריות – היהודיות הוותיקות, העולות והמוסלמיות.

בקרב האמהות החד הוריות היהודיות הוותיקות בעלת השכלה תיכונית ומעלה, שיעור ההשתתפות בכוח העבודה גבוה יותר מזה של מקבילותיהן הנשואות, ואילו שיעור ההשתתפות של חד הוריות חסרות השכלה נמוך מזה של מקבילותיהן הנשואות. עם זאת, שיעור ההשתתפות של היהודיות הוותיקות חסרות השכלה, נשואות וחד

הוריות כאחד, גבוהים באופן משמעותי מאלה של מקבילותיהן העולות והמוסלמיות. ייתכן והדבר משקף את היתרון היחסי של יהודיות ותיקות על פני מוסלמיות ועולות, בכל הנוגע לשוק העבודה. בקרב האמהות החד הוריות שעלו מאז 1990, שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של בעלות השכלה נמוכה – עד חטיבת ביניים – נמוך מזה של אמהות עולות נשואות, בעוד ששיעורי ההשתתפות של חד הוריות בעלות השכלה תיכונית ומעלה דומים לאלה של הנשואות.

בקרב האמהות החד הוריות המוסלמיות, שיעור ההשתתפות בכוח העבודה של בעלות השכלה תיכונית ומעלה גבוה באופן משמעותי מזה של מקבילותיהן הנשואות.

לוח 14. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות בכוח העבודה האזרחי, לפי דת, ותק בארץ וסוג בית הספר האחרון בו למדו, 2000

באחוזים

אמהות חד הוריות בכוח העבודה האזרחי	אמהות נשואות בכוח העבודה האזרחי		
יהודיות ותיקות			
27.2	50.6	לא למדה כלל	
52.4	52.4	בית ספר יסודי וחטיבת ביניים	
78.0	70.1	בית ספר תיכון	
83.8	77.5	מוסד על-תיכוני או אחר (לא אקדמי)	
90.9	88.6	מוסד אקדמי (תואר ראשון ומעלה)	
79.8	76.2	סך הכל יהודיות ותיקות	
עולות מאז 1990			
15.8	22.7	לא למדה כלל	
28.4	56.0	בית ספר יסודי וחטיבת ביניים	
77.9	71.0	בית ספר תיכון	
74.1	80.7	מוסד על-תיכוני או אחר (לא אקדמי)	
84.0	83.0	מוסד אקדמי (תואר ראשון ומעלה)	
75.3	78.1	סך הכל עולות מאז 1990	
מוסלמיות			
1.9	3.1	לא למדה כלל	
8.8	5.6	בית ספר יסודי וחטיבת ביניים	
42.8	10.4	בית ספר תיכון	
100.0	59.0	מוסד על-תיכוני או אחר (לא אקדמי)	
100.0	51.5	מוסד אקדמי (תואר ראשון ומעלה)	
17.6	13.3	סך הכל מוסלמיות	

הערה: לא כולל נשים שמשלח היד שלהן לא ידוע.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

השתתפות בכוח העבודה ומספר הילדים

שיעור ההשתתפות בכוח העבודה מושפע ממספר הילדים, הן אצל אמהות נשואות והן אצל אמהות חד הוריות, בכל אחת מתת הקבוצות של האמהות החד הוריות: אמהות לשלושה ילדים או יותר משתתפות בכוח העבודה בשיעורים נמוכים באופן משמעותי מאלה של אמהות לילד אחד או שניים.

בקרוב היהודיות הוותיקות, אין הבדלים משמעותיים בשיעור ההשתתפות בין אמהות נשואות ואמהות חד הוריות.

בקרוב העולות, בעוד ששיעור ההשתתפות של אמהות חד הוריות לילד אחד כמעט זהה לזה של אמהות נשואות עם ילד אחד, שיעור ההשתתפות של אמהות חד הוריות לשני ילדים (58.8%) נמוך מזה של אמהות נשואות עם שני ילדים (80.9%). גם בקרב אמהות לשלושה ילדים או יותר, שיעור ההשתתפות של החד הוריות נמוך מזה של הנשואות.

בשונה מן הוותיקות והעולות, בקרב המוסלמיות, שיעורי ההשתתפות של אמהות חד הוריות עם ילד אחד ועם שני ילדים גבוהים מאלה של אמהות נשואות.

לוח 15. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות בכוח העבודה האזרחי, לפי דת, ותק בארץ, ומספר הילדים, 2000

באחוזים

אמהות חד הוריות בכוח העבודה האזרחי		אמהות נשואות בכוח העבודה האזרחי		
יהודיות ותיקות				
	81.6	78.4	ילד אחד	
	83.5	81.8	שני ילדים	
	69.8	68.7	שלושה ילדים ויותר	
79.9		76.0		סך הכל יהודיות ותיקות
עולות מאז 1990				
	79.9	80.7	ילד אחד	
	58.8	80.9	שני ילדים	
	40.3	55.0	שלושה ילדים ויותר	
75.1		78.0		סך הכל עולות מאז 1990
מוסלמיות				
	33.0	20.9	ילד אחד	
	20.5	12.7	שני ילדים	
	9.0	11.9	שלושה ילדים ויותר	
17.6		13.2		סך הכל מוסלמיות

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

תעסוקה, לפי ענף

ההתפלגות של האמהות החד הוריות העובדות, לפי ענף תעסוקתי, דומה, באופן כללי, לזו של אמהות נשואות.

הבדל אחד נוגע לענף המעסיק את השיעור הגבוה ביותר של נשים בישראל, ענף השירותים הציבוריים. הלוח שלהלן מעלה כי בקרב היהודיות הוותיקות, שיעור החד הוריות המועסקות בענף השירותים הציבוריים – 49.3% – מעט נמוך מזה של מקבילותיהן הנשואות – 53.4%. בקרב האמהות המוסלמיות, ההבדל הוא גבוה יותר.

בקרב העולות, נשואות וחד הוריות כאחד, שיעור המועסקות בשירותים ציבוריים נמוך באופן משמעותי מזה של היהודיות הוותיקות והמוסלמיות.

תעסוקה, לפי משלח יד

בעוד שההתפלגות הענפית של אמהות נשואות וחד הוריות דומה, באופן כללי, הרי ההתפלגות לפי משלחי היד שונה.

שיעור האמהות החד הוריות המועסקות במקצועות אקדמיים, ניהוליים, חופשיים וטכניים נמוך באופן משמעותי מזה של האמהות הנשואות, בכל שלוש הקבוצות: אצל היהודיות הוותיקות – 36.4% (חד הוריות) לעומת 45% (נשואות); אצל העולות – 24.9% (חד הוריות) לעומת 32.7% (נשואות); ואצל המוסלמיות – 17.7% (חד הוריות) לעומת 47% (נשואות).

לוח 17. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, לפי דת, ותק בארץ ומשלח יד, 2000

באחוזים

אמהות חד הוריות	אמהות נשואות	
יהודיות ותיקות		
מקצועות אקדמיים, ניהוליים, חופשיים וטכניים		
36.4	45.0	
פקידות, עובדות במכירות		
51.9	48.0	
עובדות מקצועיות ובלתי מקצועיות		
11.7	7.0	
100.0	100.0	סך הכל יהודיות ותיקות
עולות מאז 1990		
מקצועות אקדמיים, ניהוליים, חופשיים וטכניים		
24.9	32.7	
פקידות, עובדות במכירות		
45.9	34.4	
עובדות מקצועיות ובלתי מקצועיות		
29.2	32.9	
100.0	100.0	סך הכל עולות מאז 1990
מוסלמיות		
מקצועות אקדמיים, ניהוליים, חופשיים וטכניים		
17.7	47.0	
פקידות, עובדות במכירות		
34.0	38.5	
עובדות מקצועיות ובלתי מקצועיות		
48.3	14.5	
100.0	100.0	סך הכל מוסלמיות

הערה: לא כולל נשים שמשלח היד שלהן לא ידוע.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

לוח 16. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, לפי דת, ותק בארץ וענף כלכלי, 2000

באחוזים

אמהות חד הוריות	אמהות נשואות	
יהודיות ותיקות		
תעשייה		
9.4	8.6	
מסחר ושירותים		
13.7	12.2	
בנקאות ופיננסים		
14.3	15.2	
שירותים ציבוריים		
49.3	53.4	
אחר		
13.2	10.7	
100.0	100.0	סך הכל יהודיות ותיקות
עולות מאז 1990		
תעשייה		
17.4	24.4	
מסחר ושירותים		
21.2	18.1	
בנקאות ופיננסים		
13.5	13.3	
שירותים ציבוריים		
37.8	35.0	
אחר		
10.0	9.1	
100.0	100.0	סך הכל עולות מאז 1990
מוסלמיות		
תעשייה		
9.4	2.5	
מסחר ושירותים		
	15.9	
בנקאות ופיננסים		
8.8	4.9	
שירותים ציבוריים		
51.8	68.9	
אחר		
30.0	7.8	
100.0	100.0	סך הכל מוסלמיות

הערות:
1. הענף הכלכלי "אחר" כולל – חקלאות; בנייה; חשמל ומים; תחבורה, אחסנה ותקשורת; שירותים אישיים; שירותים למשק הבית על-ידי פרטים; ארגונים וגופים חוץ-מדינתיים.
2. לא כולל נשים שהענף הכלכלי שלהן לא ידוע.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

תעסוקה, לפי היקף משרה

אמהות חד הוריות מועסקות במשרה מלאה (35 שעות בשבוע ויותר) בשיעור גבוה יותר מאשר אמהות נשואות – 64.1% לעומת 60.7%. הדבר נכון הן אצל יהודיות והן אצל מוסלמיות. אך העולות יוצאות דופן: אצלן, שיעור המועסקות במשרה מלאה בקרב האמהות הנשואות גבוה מאשר בקרב האמהות החד הוריות.

לוח 18. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, לפי דת, ותק בארץ והיקף משרה, 2000

באחוזים

סך הכל	היקף משתנה	מ-35 שעות שבועיות ומעלה	עד 34 שעות שבועיות	
(388,873 – N) 100.0	4.3	60.7	34.9	אמהות נשואות
(43,778 – N) 100.0	5.5	64.1	30.3	אמהות חד הוריות
				יהודיות ותיקות
(315,375 – N) 100.0	4.3	59.0	36.8	נשואות
(31,527 – N) 100.0	5.5	65.8	28.7	חד הוריות
				עולות מאז 1990
(61,603 – N) 100.0	4.6	73.2	22.2	נשואות
(11,719 – N) 100.0	5.9	59.3	34.7	חד הוריות
				מוסלמיות
(11,894 – N) 100.0	4.7	43.8	51.5	נשואות
(530 – N) 100.0		68.3	31.7	חד הוריות

הערה: לא כולל נשים הנעדרות זמנית מעבודתן.
מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקף כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

בלתי מועסקות

האמהות המשתתפות בכוח העבודה מתחלקות לשתי קבוצות עיקריות: מועסקות, דהיינו, כאלה העובדות בפועל, ובלתי מועסקות, דהיינו, מובטלות, או, על פי ההגדרה הרשמית, כאלה שלא עובדות אך מחפשות עבודה.

שיעור הבלתי מועסקות בקרב אמהות חד הוריות גבוה באופן משמעותי מאשר בקרב אמהות נשואות: 12.6% לעומת 7.6%, בהתאמה.

לוח 19. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, מועסקות ובלתי מועסקות, 2000

במספרים מוחלטים ובאחוזים

תעסוקה	אמהות נשואות	אמהות חד הוריות
סך הכל בכוח העבודה האזרחי (N)	475,470	52,427
מועסקות	92.4	87.4
בלתי מועסקות	7.6	12.6
סך הכל	100.0	100.0

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

שיעורי החד הוריות הבלתי מועסקות, בקרב היהודיות הוותיקות ובקרב העולות החדשות, כמעט זהים: 12.6% ו-12.7%, בהתאמה. לעומת זאת, שיעור הבלתי מועסקות בקרב המוסלמיות החד הוריות, הוא נמוך – 8%. זאת, על אף העובדה ששיעור הבלתי מועסקות הכללי בקרב נשים ערביות בישראל גבוה מזה של נשים יהודיות. בקרב האמהות הנשואות, שיעור הבלתי מועסקות הגבוה ביותר נרשם בקרב העולות: 10.7%.

לוח 20. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, מועסקות ובלתי מועסקות, לפי דת וותק בארץ, 2000

במספרים מוחלטים ובאחוזים

תעסוקה	אמהות נשואות	אמהות חד הוריות
יהודיות ותיקות		
בכוח העבודה האזרחי (N)	386,773	38,028
מועסקות	92.9	87.4
בלתי מועסקות	7.1	12.6
סך הכל	100.0	100.0
עולות מאז 1990		
בכוח העבודה האזרחי (N)	73,255	13,812
מועסקות	89.3	87.3
בלתי מועסקות	10.7	12.7
סך הכל	100.0	100.0
מוסלמיות		
בכוח העבודה האזרחי (N)	15,442	588
מועסקות	93.6	92.0
בלתי מועסקות	6.4	8.0
סך הכל	100.0	100.0

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

שכר

השכר הנמוכה ביותר, גבוהה הרבה יותר מזה של היהודיות הוותיקות: אצל העולות, השיעור הוא 61%; אצל המוסלמיות – 51.2%; ואילו אצל היהודיות הוותיקות – 26.9%. אולם באשר לעולות, יש לציין כי מדובר בקבוצה שהייתה ב-1995 בשלבי קליטה ראשוניים. מחקרים על הגירה מעלים כי במקרים רבים, שכרם של המהגרים עולה עם השנים.

אמהות המשתכרות שכר שהיה ב-1995 גבוה מן השכר הממוצע (4,355 ש"ח; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי, 1995: לוח 12:26. ובלוח שלהלן, 5,000 ש"ח ומעלה) – מצויות בעיקר בקרב היהודיות הוותיקות. ברמת שכר זו, אין הבדלים משמעותיים בין אמהות נשואות ואמהות חד הוריות; יתרה מזאת, בקרב המשתכרות ברמת השכר הגבוהה ביותר, 8,000 ש"ח ומעלה, שיעור האמהות החד הוריות (8.1%) עולה על שיעור האמהות הנשואות (6.5%).

הנתונים שהצגנו עד כה הם מסקר כוח אדם 2000. סקר כוח אדם אינו כולל נתונים על שכר ורמת חיים. ועל כן, פרק זה מבוסס על נתונים של מפקד האוכלוסין 1995¹³.

שכר – לפי דת וותק

בכל אחת משלוש הקבוצות בהן אנו דנים – יהודיות ותיקות, עולות ומוסלמיות – שיעור גבוה מקרב האמהות, נשואות וחד הוריות כאחד, משתכרות ברמת השכר הנמוכה ביותר – עד 1,999 ש"ח. בכל שלוש הקבוצות, שיעור האמהות החד הוריות המשתכרות בדרגת השכר הנמוכה ביותר, גבוה מן השיעור המקביל בקרב האמהות הנשואות. כאשר אנו משווים בין שלוש הקבוצות של האמהות החד הוריות, עולה בבירור, כי שיעור המוסלמיות והעולות המתרכזות בדרגת

לוח 21. שכר (ברוטו) של אמהות שכירות, נשואות וחד הוריות, לפי דת וותק בארץ, 1995

באחוזים

מוסלמיות		עולות מאז 1990		יהודיות ותיקות		שכר ברוטו מעבודה שכירה
נשואות	חד הוריות	נשואות	חד הוריות	נשואות	חד הוריות	
38.0	51.2	44.2	61.0	24.1	26.9	עד 1,999 ש"ח
13.5	11.6	21.6	13.9	12.3	10.6	2,000 – 2,499 ש"ח
8.9	4.7	10.8	7.3	9.3	8.3	2,500 – 2,999 ש"ח
23.3	16.3	12.5	8.5	19.7	17.7	3,000 – 3,999 ש"ח
10.8	9.3	4.6	3.4	12.4	11.7	4,000 – 4,999 ש"ח
3.2	4.7	2.2	1.8	8.1	8.2	5,000 – 5,999 ש"ח
1.3		1.4	0.9	4.5	5.0	6,000 – 6,999 ש"ח
0.4		1.0	1.3	3.0	3.4	7,000 – 7,999 ש"ח
0.5	2.3	1.6	1.9	6.5	8.1	8,000 ש"ח ומעלה
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל
(7,885-N)	(215-N)	(40,790-N)	(6,550-N)	(260,715-N)	(19,960-N)	

הערות:

- לא כולל נשים המתגוררות בקיבוצים.
- הלוח אינו כולל נשים שגובה הכנסתן היה פחות מ-100 ש"ח (סווגו על ידי הלמ"ס "ללא שכר"); נשים שציינו ב"לא ידוע" את הכנסתן ונשים שציינו כי לא הייתה להן כל הכנסה מעבודה שכירה. מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, מפקד האוכלוסין והדיוור 1995, קובץ גיאוגרפי.

13 סקר הוצאות משק הבית, הנערך מאז 1997 מידי שנה, בנוי על מדגם קטן, יחסית, שאינו מאפשר ניתוח מפורט של קבוצה קטנה כמו זו של אמהות חד הוריות.

שכר, לפי עיסוק

לעומת זה, בקרב המועסקות במקצועות אקדמיים, ניהוליים חופשיים וטכניים המשתכרות ברמת השכר הגבוהה ביותר (8,000 ש"ח ומעלה), שיעורן של האמהות החד הוריות גבוה מזה של האמהות הנשואות. נקודה זו תועלה שוב בעמוד הבא.

כאשר אנו בודקים את התפלגות השכר לפי עיסוק, אנו מוצאים, כי בדרך כלל אין הבדל משמעותי בין אמהות חד הוריות ונשואות.

בקרב המועסקות בעבודות מקצועיות ובלתי מקצועיות ומשתכרות ברמת השכר הנמוכה ביותר, שיעורן של האמהות החד הוריות – 44.8% – גבוה באופן משמעותי מזה של האמהות הנשואות – 35%.

לוח 22. שכר (ברוטו) של אמהות שכירות, נשואות וחד הוריות, לפי משלח יד, 1995

באחוזים

עובדות מקצועיות ובלתי מקצועיות		פקידות, עובדות במכירות		מקצועות אקדמיים, ניהוליים חופשיים וטכניים		שכר ברוטו מעבודה שכירה
חד הוריות	נשואות	חד הוריות	נשואות	חד הוריות	נשואות	
44.8	35.0	16.9	15.7	11.3	10.9	עד 1,999 ש"ח
13.9	17.5	7.6	8.7	5.6	6.0	2,000 – 2,499 ש"ח
8.6	11.0	7.2	8.3	6.3	6.0	2,500 – 2,999 ש"ח
14.5	16.9	20.6	24.9	12.7	18.7	3,000 – 3,999 ש"ח
7.0	7.8	15.3	17.5	16.5	16.2	4,000 – 4,999 ש"ח
4.3	4.8	11.6	9.8	11.8	13.0	5,000 – 5,999 ש"ח
2.8	2.7	5.4	4.8	7.9	8.1	6,000 – 6,999 ש"ח
1.4	1.7	4.6	3.1	8.7	6.0	7,000 – 7,999 ש"ח
2.7	2.6	10.8	7.2	19.2	15.1	8,000 ש"ח ומעלה
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל
(17,365 – N)	(178,395 – N)	(4,760 – N)	(72,240 – N)	(3,275 – N)	(44,145 – N)	

הערות:

- לא כולל נשים המתגוררות בקיבוצים.
 - הלוח אינו כולל נשים שגובה הכנסתן היה פחות מ-100 ש"ח (סווגו על ידי הלמ"ס "ללא שכר"); נשים שציינו ב"לא ידוע" את הכנסתן ונשים שציינו כי לא הייתה להן כל הכנסה מעבודה שכירה.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, מפקד האוכלוסין והדיור 1995, קובץ גיאוגרפי.

קבוצה יוצאת דופן

קבוצת האמהות הרווקות היהודיות הוותיקות היא יוצאת דופן בקרב האמהות החד הוריות. אמהות רווקות אלה השתכרו ברמות שר גבוהות, בשיעורים גבוהים מאלה של שאר האמהות החד הוריות הוותיקות (גרושות ואלמנות). 40% מתוכן השתכרו מעל השכר הממוצע – 5,000 ש"ח ומעלה.

הדבר משקף ככל הנראה את העובדה שמדובר בנשים הנמנות עם מעמד חברתי גבוה, יחסית, משכילות ובעלות עיסוקים מבוקשים, שבחרו בחד הוריות, בין השאר, מתוך ביטחון ביכולתן לפרנס את עצמן ואת ילדיהן.

מיקומן המעמדי הגבוה של האמהות הרווקות היהודיות הוותיקות בולט על רקע העובדה שרבות מן האמהות החד הוריות מועסקות בתעשייה או בפקידות ומשתכרות ברמה נמוכה.

רמת חיים

בעלות על דירה

שיעור הבעלות על דירה בקרב אמהות חד הוריות נמוך מזה של נשים נשואות. מתוך כלל האמהות החד הוריות, רק האלמנות מתקרבות לשיעור הבעלות המצוי אצל נשואות.

בעלות על דירה, שהיא המוצר הבודד היקר ביותר הנרכש על ידי משקי בית, תלויה במידה רבה ברמת הכנסה מינימלית; במרבית המקרים, הכנסה שכזו מושגת רק על ידי צירוף של שתי משכורות, זו של האיש וזו של האישה, או במשכורת גבוהה אחת – שהיא ברוב המקרים זו של האיש.

אצל האמהות היהודיות, שיעורי הבעלות על דירה היו כדלקמן: נשואות – 82%; אלמנות – 76%; גרושות – 53%; רווקות – 47%.

בקרב העולות לישראל מאז 1990, שיעורי הבעלות על דור הם הנמוכים ביותר, ומשקפים ללא ספק את העובדה שמדובר בעולות חדשות, שהגיעו במהלך 5 השנים שקדמו למפקד. שיעורי הבעלות היו כדלקמן: נשואות – 63%; אלמנות – 46%; גרושות – 41%; רווקות – 30%.

אצל אמהות מוסלמיות, התמונה שונה: כאן, שיעור הבעלות על דור גבוה מאוד, ובקרב כל צורות המשפחה.

לוח 23. שכר (ברוטו) של אמהות שכירות – אמהות יהודיות ותיקות וגרושות ואלמנות, ואמהות יהודיות ותיקות רווקות, 1995

באחוזים

אמהות יהודיות ותיקות רווקות	אמהות יהודיות ותיקות גרושות ואלמנות	שכר ברוטו מעבודה שכירה
21.4	27.5	עד 1,999 ש"ח
38.9	49.3	2,000 – 2,499 ש"ח
39.7	23.2	5,000 – 5,999 ש"ח
100.0 (N=2,005)	100.0 (N=17,955)	סך הכל (N)

הערות:

- לא כולל נשים המתגוררות בקיבוצים.
 - הלוח אינו כולל נשים שגובה הכנסתן היה פחות מ-100 ש"ח (סוגו על ידי הלמ"ס "ללא שכר"); נשים שציינו ב"לא ידוע" את הכנסתן ונשים שציינו כי לא הייתה להן כל הכנסה מעבודה שכירה.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, מפקד האוכלוסין והדיר 1995, קובץ גיאוגרפי.

לוח 24. בעלות על דירה בקרב אמהות, לפי דת, ותק בארץ ומצב משפחתי, 1995

באחוזים

סך הכל (N)	שיעור בעלות על דירה	דת ומצב משפחתי
		יהודיות ותיקות
388,095	82%	נשואות
20,995	53%	גרושות
5,370	76%	אלמנות
3,170	47%	רווקות
		עולות מאז 1990
61,505	63%	נשואות
9,210	41%	גרושות
1,395	46%	אלמנות
1,145	30%	רווקות
		מוסלמיות
85,755	86%	נשואות
670	55%	גרושות
1,820	82%	אלמנות

הערות:

- לא כולל נשים שמתגוררות בקיבוצים ונשים שציינו "לא ידוע" בתשובה לשאלה האם הבעלותן דירה.
 - לא כללנו בלוח זה אמהות מוסלמיות רווקות בגלל מספרן הנמוך.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, מפקד האוכלוסין והדיר 1995, קובץ גיאוגרפי.

הסיכויים לבעלות על דירה

ניתוח גרסיה לוגיסטית שערבנו בודק את ההשפעה הנקייה של המצב המשפחתי על הסיכויים של אמהות להיות בעלות דירה. המשתנים המפקחים שהכנסנו למשוואה היו גיל, מספר ילדים, השכלה והשתתפות בכוח העבודה. העיבודים נעשו על כל אחת משלוש הקבוצות שבהן אנו דנים – יהודיות ותיקות, עולות ומוסלמיות – בנפרד.

הניתוח מעלה, כי סיכוייהן של אמהות לא נשואות להיות בעלות דירה נמוכים באופן משמעותי מאלה של אמהות נשואות.

בקרב האמהות היהודיות, רווקות הן בעלות הסיכויים הנמוכים ביותר לבעלות על דירה, ואחריהן אמהות גרושות. אלמנות הן בעלות הסיכויים הקרובים ביותר לאלה של אמהות נשואות, דבר המצביע ככל הנראה על כך שרובן הגיעו לבעלות על דירה בעת שבעליהן היו בחיים.

הנתונים עבור אמהות עולות ומוסלמיות הם זהים, בדרך כלל, במובן זה שסיכוייהן של אמהות לא נשואות להיות בעלות דירה נמוכים מאלה של אמהות נשואות.

בעלות על מכשירים ביתיים

אמהות חד הוריות נבדלות מאמהות נשואות גם בשיעור הבעלות על מכשירים ביתיים. לצורך בחינתה של סוגייה זו, ערכנו ניתוח גורמים (Principal component analysis) ומצאנו שני גורמים שהסבירו את מרבית השונות: גורם אחד, מכשירים בסיסיים (מקלט טלוויזיה, טלפון [לא סלולרי], מכונת כביסה ודוד שמש), המצויים כיום בהישג יד של הרוב הגדול של המשפחות, וגורם שני, מכשירי נוחות (וידאו, מיקרוגל, מדיח כלים, מחשב, מזגן ומיבש כביסה), האופייניים יותר למשפחות בעלות משאבים.

הנתונים באשר לבעלות על מכשירים ביתיים דומים לנתוני הבעלות על דירה: בקרב אמהות נשואות, ממוצע הבעלות על מכשירים בסיסיים גבוה באופן משמעותי מאלה של אמהות גרושות, אלמנות ורווקות, כאשר הפער הגדול ביותר הוא בין אמהות נשואות לבין אמהות רווקות וגרושות, וכאשר אמהות אלמנות מצויות בתוך. גם כאן, כמו בתחום הבעלות על דירה, רמת החיים הגבוהה יותר של האמהות הנשואות מושגת על ידי צירוף של שתי משכורות, זו של האיש וזו של האישה.

הפער בין הנשואות לבין החד הוריות גדול יותר בכל הנוגע למוצרי נוחות. ממוצע הבעלות על מכשירי נוחות בקרב אמהות נשואות גבוה יותר מאשר אמהות גרושות ורווקות. גם כאן אמהות אלמנות מצויות בתוך.

בכל הקבוצות, ממוצע הבעלות על מכשירים היה גבוה ביותר אצל הנשואות ונמוך ביותר אצל הרווקות, כאשר בתוך נמצאות האלמנות והגרושות. בקרב היהודיות הוותיקות, ממוצע הבעלות של האלמנות מעט יותר גבוה.

לוח 25. בעלות על מכשירים בסיסיים מול מכשירי "נוחות", לפי דת, ותק בארץ ומצב משפחתי, 1995

ממוצע

גורם 2 מכשירי "נוחות"	גורם 1 מכשירים בסיסיים	יהודיות ותיקות
3.39	3.78	נשואות
2.38	3.66	גרושות
2.92	3.79	אלמנות
2.05	3.51	רווקות
עולות מאז 1990		
1.53	3.58	נשואות
0.98	3.40	גרושות
1.05	3.36	אלמנות
0.63	2.93	רווקות
מוסלמיות		
0.73	3.22	נשואות
0.49	2.74	גרושות
0.50	3.02	אלמנות

הערות:

1. גורם 1 כולל: טלפון (לא סלולרי), מקלט טלוויזיה, מכונת כביסה ודוד שמש. טווח המשתנים נע מ-0 עד 4.
 2. גורם 2 כולל: מכשיר וידאו, מיקרוגל, מדיח כלים, מחשב, מזגן ומיבש כביסה. טווח המשתנים נע מ-0 עד 6.
 3. לא כולל נשים שמתגוררות בקיבוצים ונשים שציינו "לא ידוע" בתשובה לשאלה האם ברשותם אחד מהמוצרים שזכרו לעיל.
 4. לא כללנו בלוח זה אמהות מוסלמיות רווקות בגלל מספרן הנמוך.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, מפקד האוכלוסין והדיוור 1995, קובץ גיאוגרפי.

מזרחיות ואשכנזיות

ההבדלים המעמדיים שהתהוו בישראל בין יהודים אשכנזים למזרחים, מוצאים ביטוי גם בקרב האמהות החד הוריות.

קבוצת האמהות החד הוריות היהודיות הוותיקות מתחלקת לשתי קבוצות המוצא הגדולות: 26,694 אמהות חד הוריות מזרחיות (ילידות אסיה או אפריקה או ילידות הארץ בנות לאב יליד אסיה או אפריקה), ו-15,581 אשכנזיות (ילידות אירופה או אמריקה או ילידות הארץ בנות לאב יליד אירופה או אמריקה). בנוסף יש 5,252 אמהות חד הוריות ילידות ישראל שגם אביהן הוא יליד ישראל.

הנתונים שלפנינו מעלים הבדלים מעמדיים בין נשים אשכנזיות ומזרחיות; בו בזמן, בתוך כל קבוצת מוצא, האמהות החד הוריות דומות לאמהות הנשואות, אם כי בקרב המזרחיות, השכלתן של החד הוריות מעט נמוכה מזו של הנשואות.

ההבדל המעמדי הראשון הוא בתחום ההשכלה: בקרב האשכנזיות, שיעורן של בוגרות מוסד אקדמי או מוסד על תיכוני אחר נע בין 69% (בקרב הנשואות) ל-66.7% (בקרב החד הוריות); בקרב המזרחיות, לעומת זאת, השיעורים הם 34.7% ו-29.6% בהתאמה.

הבדל מעמדי נוסף הוא בהתפלגות העיסוקים. לוח 27 בעמוד הבא מעלה כי, בקרב אשכנזיות, שיעור המועסקות במקצועות אקדמיים וניהוליים ובמקצועות חופשיים וטכניים עמד על 58% (בקרב הנשואות) ועל 53.3% (בקרב החד הוריות). בקרב המזרחיות, השיעורים המקבילים היו 32% ו-21.6%, בהתאמה.

שיעור המועסקות כעובדות מקצועיות ובלתי מקצועיות עמד, בקרב האשכנזיות, על 4.4% (נשואות) ו-3.6% (חד הוריות), בעוד שבקרב המזרחיות הוא עמד על 9.8% (בקרב הנשואות) ו-18.3% (בקרב החד הוריות).

לוח 26. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, לפי מוצא וסוג בית הספר האחרון בו למדו, 2000

באחוזים

סך הכל	מוסד אקדמי (תואר ראשון ומעלה)	מוסד על-תיכוני או אחר (לא אקדמי)	בית ספר תיכון	בית ספר יסודי וחטיבת ביניים	לא למדה	
ישראל						
(80,940 – N) 100.0	40.3	24.3	33.9	1.5	0.1	נשואות
(5,252 – N) 100.0	46.0	12.6	38.8	2.5		חד הוריות
אסיה-אפריקה						
(265,349 – N) 100.0	16.0	18.7	57.7	7.0	0.6	נשואות
(26,556 – N) 100.0	13.7	15.9	57.4	9.8	3.2	חד הוריות
אירופה-אמריקה						
(156,829 – N) 100.0	44.9	24.1	29.1	1.8	0.1	נשואות
(15,472 – N) 100.0	43.2	23.5	30.3	2.6	0.4	חד הוריות

הערות:

1. לא כולל נשים שיבשת הלידה שלהן לא ידועה, ו/או יבשת לידת אביהן לא ידועה.
 2. לא כולל נשים שסוג בית הספר האחרון בו למדו לא ידוע.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

לוח 27. אמהות נשואות ואמהות חד הוריות, מועסקות, לפי מוצא ומשלהן, יד, 2000

באחוזים

אמהות חד הוריות		אמהות נשואות		
				ישראל
48.1	57.2	מקצועות אקדמיים, ניהוליים, חופשיים וטכניים		
43.5	39.1	פקידות ועובדות במכירות		
8.4	3.7	עובדות מקצועיות ובלתי מקצועיות		
100.0	100.0	סך הכל		
				אסיה-אפריקה
21.6	32.0	מקצועות אקדמיים, ניהוליים, חופשיים וטכניים		
60.1	58.2	פקידות ועובדות במכירות		
18.3	9.8	עובדות מקצועיות ובלתי מקצועיות		
100.0	100.0	סך הכל		
				אירופה-אמריקה
53.3	58.0	מקצועות אקדמיים, ניהוליים, חופשיים וטכניים		
43.1	37.5	פקידות ועובדות במכירות		
3.6	4.4	עובדות מקצועיות ובלתי מקצועיות		
100.0	100.0	סך הכל		

הערות:

1. לא כולל נשים שיבשת הלידה שלהן לא ידועה, ו/או יבשת לידת אביהן לא ידועה.
 2. לא כולל נשים שמשלהן היד שלהן לא ידוע.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר כוח אדם 2000, קובץ דמוגרפי.

ברמת השכר הנמוכה – עד 1,999 ש"ח לחודש – שיעור המזרחיות, נשואות וחד הוריות כאחד, כמעט כפול מזה של מקבילותיהן האשכנזיות. לעומת זאת, ברמת השכר הגבוהה ביותר, 5,000 ש"ח ויותר, שיעור האשכנזיות, נשואות וחד הוריות כאחד, גבוה כמעט פי שניים מזה של מקבילותיהן המזרחיות.

הבדל שלישי בין אשכנזיות ומזרחיות הוא בתחום השכר. לוח 28 מעלה, כי אין הבדלים משמעותיים ברמות השכר בין נשואות וחד הוריות, בתוך כל אחת מקבוצות המוצא. לעומת זאת, יש הבדלים משמעותיים בין שתי קבוצות המוצא.

לוח 28. שכר ברוטו של אמהות שכירות, חד הוריות יהודיות ותיקות, לפי מוצא ומצב משפחתי, 1995

באחוזים

אשכנזיות		מזרחיות		ילידות ישראל		שכר ברוטו מעבודה שכירה
חד הוריות	נשואות	חד הוריות	נשואות	חד הוריות	נשואות	
18.8	17.8	34.8	29.2	20.5	21.3	עד 1,999 ש"ח
48.6	51.3	47.1	55.1	53.2	55.8	2,000 – 4,999 ש"ח
32.7	30.8	18.1	15.7	26.3	22.8	5,000 ש"ח ומעלה
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכל
(8,035-N)	(98,415-N)	(9,950-N)	(135,270-N)	(1,975-N)	(27,030-N)	

הערות:

1. לא כולל נשים המתגוררות בקיבוצים.
 2. הלוח אינו כולל נשים שגובה הכנסתן היה פחות מ-100 ש"ח (סווגו על ידי הלמ"ס "ללא שכר"); נשים שציינו ב"לא ידוע" את הכנסתן ונשים שציינו כי לא הייתה להן כל הכנסה מעבודה שכירה.
- מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, מפקד האוכלוסין והדיוור 1995, קובץ גיאוגרפי.

מקורות

- מידע מיחד למשפחות חד הוריות. 2001. ירושלים: משרד העבודה והרווחה, מיחד לעתיד, נעמת.
- מעלם, יוסי, ורוני פריש. 1999. העלייה בתשואה להשכלה בישראל בשנים 1976-1997. ירושלים: בנק ישראל, מחלקת המחקר.
- משרד האוצר. הצעת התקציב. שנים שונות. ירושלים.
- משרד האוצר. הצעת התקציב ודברי הסבר לשנת הכספים 2003: משרד העבודה והרווחה. ירושלים
- משרד האוצר. מינהל הכנסות המדינה. 2002. דו"ח שנתי 2001, מס' 51. ירושלים (אוגוסט).
- משרד הבינוי והשיכון. 1998. "שיטה חדשה לתכנית סיוע ל'חסרי דירה' ותיקים ועולים". מזכר לבנקים למשכנתאות.
- משרד הבינוי והשיכון. 14.8.2002. מזכר ממיכאלה גרזון, סגן מנהל אגף האכלוס.
- משרד ראש הממשלה. 1978. הוועדה למעמד האישה. המלצות הוועדה למעמד האישה. ירושלים. (פברואר).
- סבירסקי, ברברה. 2000. מהבטחת הכנסה להבטחת תעסוקה: תכנית הממשלה לצמצום תשלומי הבטחת הכנסה. תל אביב: מרכז אדוה.
- סבירסקי, ברברה. 2002. מה לנשים ולתקציב המדינה. תל אביב: מרכז אדוה.
- סבירסקי, שלמה, עמי פרנקל וברברה סבירסקי. 2001. הבטחת הכנסה בישראל: מקצבאות סעד להבטחת הכנסה ומהבטחת הכנסה ל"תכנית ויסקנסין". תל אביב: מרכז אדוה.
- סבירסקי, שלמה, אתי קונור, ירון יחזקאל וברברה סבירסקי. 2001. נשים בשוק העבודה של מדינת הרווחה בישראל. תל אביב: מרכז אדוה.
- סבירסקי, שלמה, ואתי קונור-אטיאס. 2002. תמונת מצב חברתית 2002. תל אביב: מרכז אדוה.
- סבירסקי, שלמה. 2002. שנה שחורה. תל אביב: מרכז אדוה.
- סיקרין, משה. 1998. בתוך: דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר 1990-1999, בעריכת משה סיקרין ואלעזר לשם. ירושלים: מאגנס.
- עפרוני, לינדה. 1994. "שכר המינימום – החוק במבחן המציאות". שנתון משפט העבודה, ד', 121 - 143.
- פסטרנק, רחל, ויוחנן פרס. 1986. "תרומת הנישואין לסוציאליזציה". מגמות, כט' 372 - 392.
- פרס, יוחנן, ומירי וינר-פריטש. 1986. הסתגלותם האישית של צאצאי גרושות ואלמנות. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרס, יוחנן, ורות כץ. 1991. "המשפחה בישראל: שינוי והמשכיות", בתוך: משפחות בישראל, בעריכת לאה שמגר-הנדלמן ורבקה בר-יוסף. ירושלים: אקדמון.
- פרנקל, עמי. 2001. דמי אבטלה בישראל: מגמות ושינויים בחקיקה: 1985-2000. תל אביב: מרכז אדוה.
- קינג, יהודית, ורוית אפרתי. 2002. מפקד יוצאי אתיופיה ותושבים ותיקים בשכונת קריית משה ברחובות. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- אחדות, לאה, ויקטור סולה וצבי אייזנבך. 1998. העסקת עובדים באמצעות חברות כח אדם: היקף התופעה ומאפייניה. ירושלים: קרן אברט והמכון למחקר כלכלי חברתי של הסתדרות העובדים הכללית.
- אלבק, שולמית. 1983. "ההיבט החברתי בגירושין". חברה ורווחה, ה' (3), עמ' 191-204.
- אליאב, תמי. 2001. מקבלי גמלאות אמהות 1996 - 1992. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון (מרץ).
- אקשטיין, צבי. 1998. השלכות חוק שכר מינימום בישראל על התעסוקה והשכר. ירושלים: משרד העבודה והרווחה, הרשות לתכנון כוח אדם (דצמבר).
- בניטה, אסתר, גילה נועם ורות לוי. 1994. מפקדים מקומיים בקרב עולי אתיופיה ממצאים עיקריים מעפולה, מנתניה ומקרית גת. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל.
- בן-דוד, דן. 2002. אי שוויון וצמיחה בישראל. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מרכז ספיר.
- בן-ישראל, רות. 1997. "שכר שווה – אשליה או מציאות?", בתוך ענת מאור (עורכת), נשים, הכוח העולה. תל אביב: ספריית פועלים.
- גורדון, דליה, ותמי אליאב. 1992. משפחות חד-הוריות 1991. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון (מרץ).
- גרוס, ז'וסלין, וברברה סבירסקי. 2003. (בדפוס). סקרי תיקצוב זמן ושוויון מגדרי. תל אביב: מרכז אדוה.
- דורון, אברהם, ורלף קרמר. 1992. מדינת הרווחה בישראל. תל אביב: עם עובד.
- דהן, מומי. 2002. "עליית אי-השוויון הכלכלי". בתוך בן בסט, אבי (עורך), ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק: המשק הישראלי 1985-1998. תל אביב: עם עובד.
- הארץ, 3.10.2001. "מראני: לקצץ קצבאות ילדים, גמלאות והבטחת הכנסה".
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שנתון סטטיסטי. שנים שונות.
- המוסד לביטוח לאומי. מינהל המחקר והתכנון. סקירה שנתי. שנים שונות.
- המוסד לביטוח לאומי. מינהל המחקר והתכנון. דבעון סטטיסטי. שנים שונות.
- המוסד לביטוח לאומי. 2002. ממדי העוני ואי-השוויון בהתחלקות ההכנסות במשק, 2001. ממצאים עיקריים. ירושלים (נובמבר).
- וייל, שלמה. 1991. משפחות חד-הוריות בקרב עולי אתיופיה בישראל. ירושלים: המכון לחקר הטיפול בחינוך, האוניברסיטה העברית.
- טיטונוביץ', אידית, מנהלת הייעוץ המשפטי, נעמת. ראיון, 7.11.02.
- יוסטמן, משה. 2000. "תמורות במבנה הענפי של המשק". בתוך בן בסט, אבי (עורך), ממעורבות ממשלתית לכלכלת שוק: המשק הישראלי 1985-1998. תל אביב: עם עובד.
- כץ, רות, וניצה בנדור. 1986. אימהות חד הוריות: מערכות תמיכה ורווחה אישית. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- כץ, רות, ויוחנן פרס. 1996. "מגמות הגירושים בישראל והשלכותיהן לטיפול המשפחתי". חברה ורווחה, טז' (4), עמ' 483-502.

- Folbre, Nancy. 1995. "'Holding Hands at Midnight': The Paradox of Caring Labor," in *Feminist Economics*, Vol. 1, Issue 1, pp. 72-92.
- Gornick, Janet, Marcia Meyers and Kathrin Ross. 1998. "Public Policies and the Employment of Mothers: A Cross-National Study." *Social Science Quarterly*, 79 (1): 34-54.
- Ironmonger, Duncan. 1996. "Counting Outputs, Capital Inputs and Caring Labor: Estimating Gross Household Product," in *Feminist Economics*, Vol. 2, Issue 3, pp. 37-64.
- Katz, Ruth. 1998. "Divorced Mothers Evaluate their Lifestyle: Personal Attitudes and Social Perceptions." *Journal of Divorce and Remarriage*, Vol. 28 (3/4), pp. 121-137.
- Kiernan, Kathleen, Hilary Land and Jane Lewis. 1998. *Lone Motherhood in Twentieth-Century Britain: From Footnote to Front Page*. Oxford: Clarendon Press.
- Kraus, Vered. 2002. *The Secondary Breadwinner: Israeli Women in the Labor Market*. Westport, Conn.: Praeger.
- Larsen, Jorgen Elm. 1998. "Solo Parents: How do They Work and Care in Different Welfare State Regimes?" Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association.
- Lewis, Jane. 1997. "Introduction," in Jane Lewis (Ed), *Lone Mother in European Welfare Regimes: Shifting Policy Logics*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Millar, Jane. 1996. "Mothers, Workers, Wives: Comparing Policy Approaches to Supporting Lone Mothers", in Elizabeth Bortolaia Silva (Ed), *Good Enough Mothering?* London: Routledge.
- Mulroy, Elizabeth A. 1995. *The New Uprooted: Mother in Urban Life*. Westport, Conn.: Auburn House.
- O'Connor, Julia. 1993. "Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues." In G. Bock and S. James (Eds.), *Beyond Equality and Difference: Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity*. New York: Routledge.
- Orloff, Anne Shola. 1993. "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States." *American Sociological Review*, Vol. 58, No. 3.
- Poskanzer, Alisa. 1995. "The Matryoshka: The Three-generation Soviet Family in Israel". *Contemporary Family Therapy*, Vol. 17, No. 4 (December), pp. 413-427.
- Sainsbury, Diane. (Ed.). 1994. *Gendering Welfare States*. London: Sage.
- Semyonov, Moshe, and Noah Lewin-Epstein. 1987. *Hewers of Wood and Drawers of Water: Non-citizen Arabs in the Israeli Labor Market*. New York: ILR Press.
- Shamgar-Handelman, Lea. 1983. "The Social Status of War Widows." *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, Vol 1 (1) (March), pp. 153-169.
- www.welfarwatch.toronto.on.ca/wrkfrw/singlemo.htm
- קלינוב, רות. 1999. תמונות במבנה השכר – פערי שכר בין ענפים ובתוכם: ישראל 1970 – 1997. הסתדרות העובדים הכללית החדשה, המכון למחקר כלכלי חברתי.
- קמפ, אדריאנה, ורבקה רייכמן. 2003. מהגרי עבודה בישראל. תל אביב: מרכז אדוה (בדפוס).
- קריסטל, אורית. 1991. עוני בקרב נשים בלי בן זוג, 1980–1989. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון. מחקר מס. 47. (יוני).
- רוטר, רפאל, וחנה קרן-יער. 1974. משפחות חד-הוריות בישראל. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, האגף לתכנון ומחקר (יולי).
- שוורצמן, אושרת. 1999. המשפחה האתיופית החד-הורית: השפעת מערכת התמיכה ותחושת הקוהרנטיות על תחושת הרווחה האישית. עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות לקבלת התואר מוסמך. אוניברסיטת חיפה: בית הספר לעבודה סוציאלית.
- שפר, נעמי. 1999. מדיניות הממשלה בסבסוד מעונות היום: ההשלכות על יציאת נשים לעבודה. ירושלים: שדולת הנשים בישראל.
- תקנות ההסדרים במשק המדינה: הנחות מארנונה, התשנ"ג – 1993.
- Bala, Nicholas, and Rebecca Jaremko Bromwich. 2002. "Context and Inclusivity in Canada's Evolving Definition of the Family." *International Journal of Law, Policy and the Family*, Vol. 16, pp. 145-180.
- Ben-David, Amit. 1996. "The Narrative of Life: Immigrant Women in Single-Parent Families". *Journal of Feminist Family Therapy*, Vol. 8, No. 1, pp. 29-45.
- Bjornberg, Ulla. 1997. "Single Mothers in Sweden: Supported Workers Who Mother." In Duncan, Simon, and Rosalind Edwards (Eds.), *Single Mothers in an International Context: Mothers or Workers?* London: University College London Press.
- Christopher, Karen, Paula England, Timothy M. Smeeding and Katherin Ross Phillips. 2002. "The Gender Gap in Poverty in Modern Nations: Single Motherhood, the Market, and the State." *Sociological Perspectives*, Vol. 45 (3), pp. 219-242.
- Cohen, Philip N. 2002. "Extended Households at Work: Living Arrangements and Inequality in Single Mothers' Employment." *Sociological Forum*, Vol. 17, No. 3 (September).
- Cohen, Yinon, Yitchak Haberfeld, Guy Mundlak and Ishak Saporta. 2003. "Unpacking Union Density: Union Membership and Coverage in the Transformation of the Israeli Industrial Relations System." *Industrial Relations* (forthcoming).
- Duncan, Simon, and Rosalind Edwards (Eds). 1997. *Single Mothers in an International Context: Mothers or Workers?* London: UCL Press.
- Elson, Diane. 2002. "Macroeconomics and Macroeconomic Policy from a Gender Perspective," Public Hearing of Study Commission "Globalization of the World Economy — Challenges and Responses." Berlin, Germany: The Bundestag, (February).
- Esping-Andersen, Gosta. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Esping-Andersen, Gosta. 1998. "The Inequality-Employment Trade Off in Postindustrial Economies: Towards a Pareto-Optimal Welfare Regime." Paper presented at Tel Aviv University Conference on the Welfare State at Century's End: Current Dilemmas and Possible Futures. Tel Aviv (January 5-7).

הנהלת מרכז אדוה

ד"ר יוסי דהאן, יו"ר
גב' גילברט פינקל, גזברית
ד"ר איסמעיל אבו-סעד
ד"ר ניצה ברקוביץ
ד"ר יוסי יונה
פרופ' אורן יפתחאל
פרופ' יוברט לו-יון
ד"ר רבקה סויה
ד"ר יצחק ספורטא
ד"ר דני פילק
ד"ר רחל קלוש
ד"ר אורי רם

ועדת ביקורת

עו"ד עובדיה גולסטני
עו"ד דורי ספיבק

הוועדה האקדמית המייעצת

ד"ר מאג'ד אל חאג'
ד"ר נתן גובר
ד"ר זאב דגני
ד"ר הנרייט דהן
פרופ' אברהם דורון
ד"ר מוחמד חביב-אללה
פרופ' דפנה יזרעאלי
ד"ר חאתם כנאענה
ד"ר שושנה מאיר-יאנג
ד"ר אנדרה מזאוי
ד"ר מרים מרעי
פרופ' מרילין ספר
ד"ר לינדה עפרוני
ד"ר אילן פפה
גב' יעל צדוק
פרופ' יוסי קטן
ד"ר דבורה קלקין-פישמן
פרופ' פרנסיס רדאי
פרופ' הנרי רוזנפלד
ד"ר סעדיה רחמים
פרופ' יהודית שובל
פרופ' אלה שוחט
פרופ' אריה שירום

המחברים/ות

ד"ר שלמה סבירסקי, סוציולוג, מנהל פרויקט תקציב
המדינה, מרכז אדוה

פרופסור ורד קראוס, סוציולוגית, החוג לסוציולוגיה
ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת חיפה

גב' אתי קונור-אטיאס, רכזת המחקר, מרכז אדוה

גב' ענת הרבסט, חוקרת, מרכז אדוה

הכנת הגיליון הזה התאפשרה הודות למענקים נדיבים מ-

Heinrich Boell Foundation

US/Israel Women to Women

העבודה של מרכז אדוה נתמכת על-ידי

הקרן החדשה לישראל

Jacob and Hilda Blaustein Foundation

Ford Foundation

Richard and Rhoda Goldman Fund

Howard Horowitz and Alisse Waterston

Levi Lassen Foundation

Moriah Fund

MAZON: A Jewish Response to Hunger

NOVIB

A D V A ^ז ה ^כ ו ^ר ד ^מ א
C E N T E R

INFORMATION ON EQUALITY AND SOCIAL JUSTICE IN ISRAEL
מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל

מרכז אדוה ת.ד. 36529, תל-אביב 61364. טל': 5608871 (03); פקס: 5602205 (03)

Published by Adva Center. P.O. Box 36529, Tel-Aviv 61364, Israel.

Tel 972-3-5608871, Fax 972-3-5602205

Email: advainfo@bezeqint.net Web site: www.adva.org